ئەلتەرناتیڤی چەپ بۆ ژیریی دەستکرد.. ڕزگار ئاکرەیی

پەرەسەندنەکانی ئەم دواییەی ژیریی دەستکرد AI دەرفەتێکی گەورەی بۆ بەکارهێنەرانی لە بوارە جۆراوجۆرەکاندا کردووە. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەوان نیگەرانیان دروستکردووە سەبارەت بە چۆنیەتی ئاراستەکردنی ئەم تەکنەلۆژیایە. لە ڕوانگەی چەپگەرایی دیجیتاڵی، AI دەتوانێت ئامرازێکی شۆشگێڕانە بێت کە یارمەتیدەرە لە دووبارە بنیاتنانەوەی کۆمەڵگا بەرەو دادپەروەری و یەکسانی زیاتر.

ئامانجی ئەم بینینە ئازادکردنی AI لە سنووردارکانی بازاڕی سەرمایەداری و ئاراستەکردنی بە خزمەتکردنی هەموو مرۆڤایەتی، گەیشتن بە ئامرازێک بە باشترکردنی کوالیتی ژیان، ئازادکردنی خەڵک لە کاری قورسی ڕۆتینی و پارچەپەدانی داهێنانی مرۆڤ لە هەموو بوارەکاندا.

بە یەکەم جار لە مێژووەوە، بە کەمترین هەوڵی مرۆڤ پەداویستی زۆرینەی دانیشتوان دابین بکرێت و کاڵا و خزمەتگوزاری و زانیاری بە فراوانی دابین بکرێت، هەندێک جار تەنانەت بە خۆڕایی، بەبێ پشت بەستن بە کرێی چەیان پێکهاتەی بیرکراتی تەقلیدی. لەگەڵ ئەوەشدا، ئەم ئۆگرانە سنووردار دەکرێن و بەکاردەهێنرێن بە زیادکردنی قازانج، کەمکردنەوەی مووچە و قۆکردنەوەی هەژموونی چینایەتی و ئایدۆلۆژیا، نێک بە ئازادکردنی خەڵک لە چەوساندنەوە.

ئەمڕۆ، AI تەنها ئامرازێکی نوێ نییە لە دەستی سەرمایەدا، بەڵکو لە بنەڕەتدا هەنگدانەوەی گەیانێکی چەنایەتییە لە سروشتی بەرهەمهێنان و خستنەووی سنوورە پێکهاتەییەکانی سەرمایەداری. زۆرێک لە ئەپڵیکەیشنەکان و پلاتفۆرمەکانی دیجیتاڵ، لە چاپی سەهەندیەوە تا سیستەمی هەرەوزی، بەرهەمهێنانی ماڵەوە، ئۆتۆماتیکی بەکارهێنان و لابردنی نەوەندگیرانی سەرمایەداری لە هەندێک کەرتدا، ئەوە دەسەلمێنن کە کۆمەڵگا ئێستا بە شێوەیەکی کاریگەر خاوەنی ئەو ئامرازانەی هەیە کە دەتوانێت هەڵگر بە ڕەکخستنەوەی سوسیالیستی ئابووری بدات بە شێوەیەکی ئاسایی، بەشداربووانە و لەسەر بنەمای کۆمەڵگە.

لەگەڵ ئەوەشدا ئەم گەیانکارییە هێشتا سنووردار و خنکێنراوە لەلایەن پێکهاتە قەرخکارییەکانەوە کە تەکنەلۆژیا زاڵ دەبن و ئاراستەی قازانج دەکەن نێک قازانجی کۆمەڵایەتی.

لە بەشەکانی داهاتوودا، دیزاینین چەن دیدگایەکی سیاسیستی چەپ،

بەتایبەتی چەپگەری دیجیتاڵی، دەتوانێت ژیریی دەستکرد وەک هەڕەشەی ئازادیخواز پێناسە بکات کە خزمەت بە بەها مرۆڤایەتی و پێشکەوتووەکان دەکات. هەرچەندە ئەم بیرکارانە تەنیا چوارچێوەیەک بە دیالێگی بکەرەکە لەناو چێپدا بوون. پێشنیارکردنی بدیلێکی لەم شێوەیە پێویستی بە گفتوگۆیەکی فراوان هەیە لە نێوان بزووتنەوە چەپ و پێشکەوتووخواز و چالاکوانەکان و تاکەکان لە سەرانسەری جیهاندا.

بە پێشکێشکردنی ئەم بیرکارانە، ئامانج پێشکێشکردنی چارەسەری ئامادە نییە، بەڵکو کردنەوەی گفتوگۆیە لەسەر ئەولەویاتی بەپەلە. ئەم ئەولەویاتانە دەبێت وەک بانگهێشتکەری کراوە بێت بۆ بڵاوکردنەوە ببڕن، تا ئۆپۆزیسیۆنی توانا لە بەرژەوەندییە مانەپاڵی سەرمایەدارییەکان دوور بخرێنەوە، بە دڵنیابوون لە بەکارهێنانیان لە خزمەتی خەڵکدا.

1. **پەرەپێدانی سیستەمی AI چەپ، بڵایەن و سەرچاوەکراوە.**

وەک چارەسەرێکی گونجاو، پەرەپێدانی سیستەمی AI بڵایەن، دیموکراتی و سەرچاوەکراوە یەکێکە لە ستراتیجیە سەرکەوتکان بۆ هاوبەشکردنەوەی هێزموونی دەوڵەت و کۆمپانیا گەورەکان بەسەر AI. ئەم سیستەمانە دەبێت بە شەفافییەت و سەربەخۆیی بڵاوە ببڕن، تا ئۆپۆزیسیۆنی توانا لە بەرژەوەندییە مانەپاڵی سەرمایەدارییەکان دوور بخرێنەوە، بە دڵنیابوون لە بەکارهێنانیان لە خزمەتی خەڵکدا.

بەدەستهێنانی ئەم پێویستی بە هاوە و هەماهەنگی هەیە لە نێوان هێزە چەپەکان، پێشکەوتووخواز و مافەکانی مرۆڤ لە سەرانسەری جیهاندا، بە داکۆکیکردن و کارکردن بە ئاوەڕی تەکنەلۆژیا بکاتە ئامرازێک کە دیموکراسی، ئازادی و یەکسانی بەهێز بکات لە ژێر داینامیکی دەسەاتی چینایەتی ئەستادا.

سیستەمەکانی سەرچاوە کراوە دەرفەتێک بە خەڵک و هێزە چەپەکان/پێشکەوتووخواز دەخسێنن بۆ بەشداریکردن لە پەرەپێدانی تەکنەلۆژیا بە شێوەیەک کە هێنگدانەوەی بەهاکانیان بێت. تاکەکان یان گرووپەکان دەتوانن دەستیان بە کادی سەرچاوە بگات و لە چۆنیەتی کارکردنی سیستەمەکان تێبگەن و ئازادانە دەستکاری بکەن و باشتریان بکەن. ئەم شێوازە دەتوانێت خاوەندارێتی و داهێنانی کۆمەڵ بەهێز بکات، پاڵپشتی شەفافییەت بکات و بڕشک کۆنترۆڵی دەوڵەت و کۆمپانیا قۆرخکارەکان هەبوشێنێتەوە. دەستگەیشتنی گشتی

ئەم سیستەمانە بە پێداچوونەوە هەروەها مەترسی دەستکاریکردنی ئایدۆلۆژی یان ئەجێندای شاراوە کەم دەکاتەوە و وایان لێدەکات زیاتر باوەڕبکراو و سەربەخۆ بن لە بەرژەوەندییە تەسکەکانی سەرمایەداری.
هەروەها پاسەوانی بە پاراستنی داتا و تایبەتمەندی دابین دەکات. بە چالاککردنی پێداچوونەوە بە کەدی سەرچاوە، دەتوانرێت لایەنگری شاراوە و دەستکاریکردن کە خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی چینی فەرمانڕەوا دەکات بناسرێتەوە.
دروستکردنی شەفافییەت و متمانە بە AI هەنگاوی یەکەمی گرنگە بە گەیشتن بە ئامرازێکی ئازادیخواز.
چارەسەری کۆتایی کە دەبێت لە درۆژخایەندا تێبکۆشین لە هەماهەنگی جیهانی نێوان رێکخراوەکانی چەپ و پێشکەوتنخواز و مافەکانی مرۆڤ بە پەرەپێدان و پەرەپێدانی جگرەوەیەکی چەپ و پێشکەوتووخواز و شەفاف بە AI، دنیابوون لەوەی کە تەکنەلۆژیا دەبێتە موڵکی کەمێک، لۆژیکی چاودێری و ئاراستەی گشتی، هاوتەریب لەگەڵ ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ، یەکسانی، بەها دیموکراسیەکان، و فرەیی ڕەشنبیری.
لەجیاتی ئەوەی AI ببێتە بەواری تایبەت بە دەوڵەتە دەوڵەمەندەکان و کەمپانیا قۆرخکارەکان، دەبێت ببێتە ئامرازێکی پێشکەوتووخواز و جەماوەری کە یارمەتیدەر بێت بە چارەسەرکردنی کێشە جیهانییەکان و ناوخۆییەکانی وەک هەژاری و چەوساندنەوە، بەدەستهێنانی یەکسانی و دادپەروەری، بەهێزکردنی دیموکراسی، چارەسەرکردنی گۆڕانی کەشوهەوا، و پەرەپێدانی سیستەمی تەندروستی و پەروەردەی گشتگیرتر و دادپەروەرانەتر.
بەم شێوەیە ژیریی دەستکرد دەبێتە پێژەیەکی ڕزگاریخوازی جیهانی، دووبارە پێناسەی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و تەکنەلۆژیا بۆپەی بەها سۆسیالیستییەکان دەکات و دژگا دەکاتەوە بە مەدەلێکی نوێ کە تێیدا تەکنەلۆژیا لە خزمەتی مرۆڤایەتیدا بێت.
تاوەکو مەدەلی چێپی پێشکەوتووخوازی AI بتوانێ بەدی نەهێنرێت، تەکنەلۆژیای ئێستا دەبێت لۆژیکی چاودێری یاسایی نێودەوڵەتی سەربەخۆ و مافەکانی مرۆڤ بێت بە دنیابوون لە شەفافییەت و دادپەروەری. ئەم چاودێریکردنە دەتوانێت یارمەتیدەر بێت بە کەمکردنەوەی دەستکاریکردنی سەرمایەداری لە تەکنەلۆژیا وەک هەنگاوێکی سەرەتایی بە دووبارە ئاراستەکردنی بە خزمەتی خەڵک لە ژێر پاسەوانی گونجاودا.

2. **ئامرازێک بۆ بەدیهێنانی دادپەروەری کۆمەڵایەتی و بوودان بە یەکسانی لە بازاڕی کاردا**

ژیریی دەستکرد، ئەگەر لە چاوێلکەی پشکۆوتووخواز، سۆسیالیست-چەپەوە ئاراستە بکرێت، دەتوانێت ببێتە ئامرازێکی بەهێز بۆ ئازادکردنی مرۆڤایەتی و بەدەستهێنانی دادپەروەری کۆمەڵایەتی، لە ڕێگەی شیکردنەوەی کێشە کۆمەڵایەتییە ئاڵۆزەکان و دابینکردنی چارەسەری کاریگەر بۆ کۆمکردنەوەی نایەکسانی ئابووری و چەوساندنەوەی چینایەتی. بەڵام بەدەستهێنانی ئەم ئامانجە ئۆتۆماتیکی نییە. پێویستی بە ئاراستەکردنی میکانیزمەکان و تواناکانی هەیە بۆ چارەسەرکردنی هۆکارە بنەڕەتییەکانی هەژاری و بێکاری و نەبوونی خزمەتگوزارییە سەرەتاییەکان و جیاکاری کۆمەڵایەتی بۆ ئەوەی بتوانێت بەڕاستی خزمەتی خۆی بکات.

AI هەروەها دەتوانێت یارمەتیدەر بێت لە چاودێریکردنی ئەم جیاوازیانە لە ڕێگەی سیستەمی پشکۆوتووی شیکردنەوەی داتا، ڕێگە بە دیاریکردنی گروپە هەژارەکان دەدات و سیاسەتی دادپەروەرانە ئاراستە دەکات بۆ ڕاستکردنەوەی ناهاوسەنگیی پێکهاتەیی لە دابەشکردنی سامان و خزمەتگوزاری.

لەم چوارچێوەیەدا، حکومەتە پشکۆوتووەکان و دامەزراوە چەپەکان دەتوانن ئەم تەکنەلۆژیایانە بەکار بهێنن بۆ داشتنی پڕۆگرامەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی دادپەروەرانەتر و سیستماتیکتر، بۆ بەکارهێنانی مۆدێلی داتای ورد بۆ دیاریکردنی پێداویستییە ڕاستەقینەکانی کۆمەڵگە پەراوێزخراوەکان، بەم شێوەیە دەرفەتی یەکسان و کۆمکردنەوەی نایەکسانی چینایەتی و بەدەستهێنانی بەرزترین ئاستی دادپەروەری کۆمەڵایەتی.

بەدیلی چەپ بۆ AI جێخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە بیکات بە ئامرازێک بۆ ئازادکردنی خۆک لە کاری ماندووکەر و دووبارە، لە هەمان کاتدا دەستبەرکردنی دابینکردنی کاری شکۆمەند و جگیر بۆ مووچەی یەکسان. بەکارهێنانی دادپەروەرانەی ئۆتۆماتیک دەتوانێ کاتژمێرەکانی کارکردن کەم بکاتەوە و کاتی زیاتر بدات بە تاکەکان بۆ گۆشەی کۆمایەتی، بەشداری کۆمەڵگە، و چێژوەرگرتن لە ژیان، لەجیاتی ئەوەی لە بازنەی چەوساندنەوەی چەی سەرمایەداریدا گیریان خواردبێت.

لەم مۆدێلدا، بازاڕی کار دابەشە فەزایەکی دادپەروەرانەتر و ئازادتر، جیاکاری لەسەر بنەمای جێندەر، ڕەگەزی، ئایین و تەمەن لە ڕێگەی سیستەمی هەڵسەنگاندن لەسەر بنەمای

لێهاتوویی و شارەزایی، سەربەخۆ لە لایەنگری کەمایەتی یان ئایدۆلۆژی. دەبێتە میکانیزمێک بۆ دەستبەرکردنی دڵرفێتی یەکسان بۆ هەموان، لەگەڵ ژینگەیەکی کار کە خۆشگوزەرانی کرێکارانی دەستی و پیشەیی وەک یەک باشتر دەکات.

سەرەڕای ئاوەژوبوونی AI دەتوانێت ئامرازێکی بەهێز بێت بۆ پاڵپشتیکردنی بزووتنەی کرێکاران و چالاکی سەندیکا، لە ڕێگەی پڕۆپاگەندانی ئەپڵیکەیشنەکان کە یارمەتی کرێکاران دەدات سەندیکای دیجیتاڵی دروست بکەن، تەڵەی هاوسەزی دروست بکەن، توانایان بۆ دانوستان لەگەڵ خاوەنکارەکان بەهێز بکەن، داوای مافەکانیان بکەن و هەڵومەرجی کارکردن باشتر بکەن.

لە کۆتاییدا، AI دەتوانرێت بۆ پڕۆپاگەندانی پڕۆگرام بۆکار بهێنرێت کە توانای دزکردنی ناوەندەکانی بڕەمەهەنان و سەپاندنی مانگرتنی دیجیتاڵی هەیە، بۆ تێکدانی سیستەمی بڕەمەهەنان لەناو کەمپانیاکان یان دامەزراوە حکومییەکان کە مافی کرێکاران پشێل دەکەن یان چالاکی سەندیکاکان قەدەغە دەکەن. لە ژێر دیکتاتۆرەکاندا کە کرێکاران لە مافی خۆبەخشتن و مانگرتن بەبەش دەکەن، ئەم دەبێتە دواییەن چارەسەر بۆ ناچارکردنی ئەو قەوارانە بۆ پێدانی مافی زیاتر بۆ هێزی کارەکانیان.

3. **ژیریی دەستکرد وەک ئامرازێکی پراکتیکی بۆ ئازادی زانستی و بەهێزکردنی داهێنان**

لەجیاتی ڕێگەدان بۆ ژیریی دەستکرد بۆ لاوازکردنی تواناکانی مرۆڤ و بڕەمەهێنانی نوێیەک کە زۆر پشت بە تەکنەلۆژیا دەبەستێت، دەتوانرێت ئاراستەی بکرێت بۆ ئاوەژووکردنەوەی بڕیتە ئامرازێک بۆ ئازادی زانستی و پڕۆپاگەندانی داهێنان. AI نابێت بتوانێت جێگەی بیرکردنەوەی مرۆڤ بگرێتەوە، بەڵکو دەبێت یارمەتیدەر بێت لە فراوانکردنی تواناکانی مرۆڤ، توانای دەستگەیشتن بۆ ئامرازەکانی زانیاری پێشکەوتوو و ئازادکردنی کات لە ئەرکە ڕۆتینییەکان، بەم شێوەیە ڕێگە بە خاڵی دەدات تەرکیز لەسەر داهێنان و کاری داهێنەرانە بکەن.

لەجیاتی بەهێزکردنی پشت بەستن و زۆر پشتبەستن، بە تایبەتی ئالوودەبوونی دیجیتاڵیشەوە، AI دەتوانرێت بۆ یارمەتیدان دیزاین بکرێت نەک جێگرتنەوەی توانای مرۆڤ. دەتوانرێت سیستەمی AI سەرچاوە کراوەی پێشکەوتوو پڕۆ پەبدرێت بۆ هاندانی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و داهێنەرانە، هانی بەکارهێنەران دەدات بۆ سەربەخۆیی زانیاری بدزنەوە بۆ هاندانی پرسیاری شیکاری نەک تەنها پێشکێشکردنی وەڵامی

ئامادە. ئەم سیستەمانە دەتوانن بیرۆکەی توێژینەوە پێشنیار بکەن، داتا شیبکەنەوە بۆ پشتگیری کردنی هەڵکاری استنتاجی، و هاندانی بەکارهێنەران بۆ دروستکردنی بیری ڕەسەن، نەک بەکارهێنانی پاسیڤی زانیاری.
بەدیلی چەپ هانی بەکارهێنانی AI دەدات بۆ بەهێزکردنی توێژینەوەی زانستی هاوبەش لە ڕێگەی ئاسانکردنی ئامرازەکانی شیکردنەوەی داتای گەورە بۆ زانایان و توێژەرانی سەربەخۆ. ئەمە دەتوانێت داهێنانی زانستی لە بوارەکانی وەک پزیشکی، چارەسەری نەخۆشییە درێژخایەنەکان و دەگمەنەکان، کەمەناسی، وزەی نوێبووەوە، پاراستنی ژینگە و شتی تر خێراتر بکات.
دەتوانرێت پڕۆژەی هاوبەشی AI دابمەزرێنرێت بۆ بەشداری کرێکاران، ژنان، ئەندازیاران، توێژەران و چالاکوانانی کەمەڵایەتی، دنیابوون لەوەی کە تەکنەلۆژیا لە خزمەتی بەرژەوەندی گشتی بەکار دەهێنرێت. زەر گرنگە تەکنەلۆژیای AI وەک خزمەتگوزاری گشتی تەواو بخەڵایی دابین بکرێت، کە دەستگەیشتن بە هەموو تایبەتمەندیەکان، سەرتایی و پشکۆتوو، کە پاپشتی داهێنان دەکات لە هەموو بوارەکاندا، بەبێ باری تێچوونی زەر.

4. **چاودێری کەمەگا لەسەر ژیریی دەستکرد**

بەدیلی چەپ بۆ AI هەوڵ دەدات چاودێری شەفاف و دیموکراتی کەمەگا بەسەر تەکنەلۆژیا، بەتایبەتی ژیریی دەستکرد، بسپێنێت بە دنیابوون لەوەی بەکارهێنانی دادپەروەرانە و دادپەروەرانە. چاودێریکردنی کاریگەر پێویستی بە دووبارە دابەشکردنەوەی هێزی دیجیتاڵی هەیە بۆ ئەوەی تەکنەلۆژیا ببێتە خاوەندارێتی کەمەڵایەتی و بۆ خزمەتکردنی خەڵک بکار بهێنرێت، نەک لایەن کەمپانیا گەورەکانەوە قەرخ بکرێت.
ئەمە پێویستی بە دروستکردنی دامەزراوە و پلاتفۆرمی بەشداربوو هەیە کە ڕێگە بە خەڵک دەدات لەکەڵینەوە لە چۆنیەتی دیزاین و جێبەجێکردنی ئەلگۆریتمەکان بکات و شەفافییەت بەرز بکاتەوە و بەکارهێنەران تێبگەن کە ئەم تەکنەلۆژیایانە چۆن کاریگەری لەسەر ژیانی ڕۆژانەیان هەیە. دەزگاکانی چاودێری جەماوەری دەبێت لەسەر ئاستی ناوخۆیی و نەوەوەتی دابمەزرێنرێن، لەوانە نوێنەرایەتی فراوانی کرێکاران، ئەکادیمیەکان، داکۆکیکارانی مافەکانی مرۆڤ و شارەزایانی تەکنیکی، بە دنیابوون لە بڵایەنی و دادپەروەری لە پەرەپێدان و بڕیاوکردنەوەی سیستەمەکانی AI.
سەرەڕای ئەوش، یاسا و ڕێنمایی ناچار دەبێت پشکش بکرێت

کە داوا لە پارێزەران بکات بۆهاکانی دادپەروەری و یەکسانی لە قۆناغی دیزاینکردا جێگیر بکەن، لەگەڵ پەداچوونەوەیەکی زۆرملە کەمکەرەوەی هەر سیستەمێک بە بازاڕ بکرێت.

گۆشەپەڕان دەبێت ناچار بن هەر سیستەمێکی لایەنگری کە زیانی کەمینەیاتی لەدەکەوتووە بگەڕێنن یان بوەستێنن، وە ئابێت هیچ تەکنەلۆژیایەک بێبە پەداچوونەوەیەکی ورد بە دنیابوون لەوەی کاریگەری نەرێنی لەسەر گروپە پەراوێزخراوەکان ئابێت یان نایەکسانی چینایەتی بەهێز ناکات.

سەرەڕای ئۆش، دەزگاکانی چاودێری دەبێت دەسەڵاتی ئاستەقینەیان پێببەخشرێت بۆ پەداچوونەوە بە بەردەوامی ئەلگۆریتمەکان و چاودێریکردنی لایەنگیریيە چەسپێنراوەکان کە لەوانەیە ببێتە هۆی جیاکاری یان چەوساندنەوە. هەروەها دەبێت ئەم دەزگایانە دەسەڵاتی سەپاندنی ستانداردی یاسایيان هەبێت بۆ ڕاگریکردن لە بەکارهێنانی AI وەک ئامرازێک بۆ بەردەوامی نایەکسانی یان زاڵبوونی چینایەتی.

5. **دووبارە بنیاتنانەوەی بەرهەمهێنان و دابەشکردن بۆ بەکارهێنانی ژیریی دەستکرد**

دووبارە ڕێکخستنەوەی بەرهەمهێنان و دابەشکردن کەڕێکەیەکی سەرەکی تەواوینی چەپەکانە بۆ AI. ئەم تەکنەلۆژیایە دەتوانرێت بۆ بنیاتنانی سیستەمی پلاندانانی ناوەندیی دیموکراتی لەسەر بنەمای داتای دروست و پرۆنسیپە سۆسیالیستییەکان بەکار بهێنرێت، کە ڕێگە دەدات سەرچاوەکان بۆ شێوەیەکی کاریگەر تەرخان بکرێن بۆ دابینکردنی پێداویستییە ئاستەقینەکانی کەمینەگا بۆ ئامانجی بەدەستهێنانی ئۆپتیمۆمی دادپەروەری کەمینەیاتی.

ئەم سیستەمانە پشت بە شیکردنەوەی ورد بە خواست و بەکارهێنان دەبەستن، توانای بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزاری پێویست لەسەر بنەمای پێداویستی ئاستەقینە و دوورکەوتنەوە لە زیادەڕۆیی بەرهەمهێنان کە تایبەتمەندی سیستەمی سەرمایەداری دەکات. سیستەمێکی سۆسیالیستی دیموکراتی کە بە AI بەهێزکراوە دەچێت، دەتوانێت هاوسەنگییەک لەنێوان بەرهەمهێنان و بەکارهێنان بەدەست بهێنێت و سەرچاوەکان بە دادپەروەرانە دابەش بکاتەوە بە زیادکردنی سوودەکانی تواناکانی بەردەست.

AI دەتوانێت ڕێگەکی گرنگ بگەڕێت لە دووبارە داشتنەوەی

زنجیرەی دابینکردن بە کەمکردنەوەی بەفیڕۆدان، ئاراستەکردنی بەرهەمهێنان بەرەو ئەو ناوچانەی کە زیاتر خزمەتیان پێدەکراوە، و پێشبینیکردنی بەردەوامی زیندەیی بە کەمکردنەوەی بەکارهێنانی وزە و ماددە خاوەکان. سیستەمە لۆجیستییە زیرەکەکان دەتوانن یارمەتیدەر بن لە دابەشکردنی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان بەشێوەیەکی کاراتر و دیاریکردنی باشترین ڕێگا بۆ کەمکردنەوەی دەردانی کاربۆن، دەستبەرکردنی دەستگەیشتنی دادپەروەرانە بە دەستکاریکردنی بازاڕیان کۆنترۆڵی قەرخکاری.

لەگەڵ ئەوەشدا، AI دەتوانێت شەفافییەت لە بەرهەمهێنان و دابەشکردندا بەهێز بکات بۆ بەدواداچوونی چۆنیەتی تەرخانکردنی سەرچاوەکان و دۆزینەوەی لەوەی لەگەڵ ئەولەویاتی کۆمەڵگادا هاوتەریب دەبن.

AI هێروەها توانای شێوەشی بەرهەمهێنانی هێرەوزی و کۆمەڵایەتی هەیە. دەتوانێت هاوکاری و پێژکانی کۆمەڵگە بەهێز بکات بۆ بەکارهێنانی تەکنەلۆژیای زیرەکانە کە کارایی کارکردن باشتر دەکات، تێچووی کەمتر دەکاتەوە و دابەشکردنی دادپەروەرانەی سەرچاوەکان لەنێوان ئەندامانداد دەستبەر دەکات. لەم چوارچێوەیەدا، تەکنەلۆژیا دەبێتە ئامرازێک بۆ بنیاتنانی ئابووری هاوپشتی، یارمەتیدانی کۆمەڵگە هێزارەکان بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی ئابووری و سیاسی لە ڕێگەی بەرهەمهێنانی هاوبەش و دابەشکردنی دادپەروەرانەی سەرچاوە بەردەستەکان، ئازاد لە چنگی سەرمایەی مۆنۆپۆلی.

6. **ژیریی دەستکرد بۆ دادپەروەری جێندەر**

هێزە چەپەکان، فێمینیستەکان و مافەکانی مرۆڤ دەبێت چالاکانە کار بکەن بۆ دیزاین و پەرەپێدانی سیستەمەکانی AI کە دادپەروەری جێندەر بەرز دەکاتەوە و پشتگیری یەکسانی تەواو دەکات. بۆ بەدەستهێنانی ئەم ئامانجە، پێویستە نوێنەرایەتی هاوسەنگ بۆ ژنان لە تیمەکانی پەرەپێدانی تەکنەلۆژیا هەبێت، یارمەتیدەر بێت بۆ کەمکردنەوەی لایەنگری جێندەر کە لە ئەلگۆریتمەکاندا جێگیر کراوە. هێروەها دەبێت فشار هەبێت بۆ سەپاندنی ئەو سیاستانەی کە هەمەچەشنی جێندەر لە هەموو قۆناغ و ئاستەکانی دیزاین و پەرەپێدانی AI دەسەپێنێت، بۆ ئامانجی هێوەشاندنەوەی زاڵبوونی پیاوان لە بوارەکەدا.

سەرەڕای ئەوەش، ئەلگۆریتمەکان دەبێت لەسەر داتای گشتگیر و هەمەجۆر ڕابهێنرێن کە ئەزموون و ڕەنگی ژنان بۆ شێوەیەکی تەواو و ناکۆشێیی ڕەنگ دەداتەوە. ئەمە یارمەتیدەر دەبێت

بە شکاندنی قاڵبی ڕەگەزی نەریتی کە لایەن پێکهاتەی پیاوسالاریەوە بەهێز دەکرێت. پێویستە حکومەتکان فشار بخەنە سەر یاسایەک کە داوا لە کۆمپانیاکان دەکات ڕاپۆرتی شەفاف لەسەر جیاوازی جێندەر لە تیمەکانی تەکنەلۆژیا و پڕۆگرامکانیاندا بڵاو بکەنەوە.
پێوانەی هەستنگاندن دەبێت بگۆڕێت بۆ جەختکردنەوە لەسەر "یەکسانی جێندەر" لە ئەدای سیستەمدا نەک تەنها کارایی تەکنیکی.
هەروەها دەتوانرێت AI بە پشتگیری کۆشکانی ژنان و پڕڕێپەدانی یەکسانی جێندەر بکار بهێنرێت لە ڕەگەی پڕڕێپەدانی سیستەمی شیکاری پێشکەوتوو کە جیاکاری لە شوێنی کار دەدەزێتەوە. هەروەها دەتوانێت پشتگیری ئەو سیاسەتانە بکات کە مافەکانی ژنان لە پەروەردە، چاودێری تەندروستی و گرتنەخۆی ئابووری و سیاسی بەهێز دەکەن. سەرەڕای ئەوەش، تەکنەلۆژیای AI دەتوانرێت بۆ شیکردنەوەی جیاوازی مووچەی جێندەر لە ڕەگەی سیستەمی زیرەکی ڕاهێنراو لەسەر داتای بازاڕی کار بکار بهێنرێت، یارمەتیدەر دەبێت بۆ گۆڕپێدانی سیاسەتی دادپەروەرانەتر کە دادپەروەری مووچە و یەکسانی جێندەر بدەست دەهێنێت.
ڕەکخراوەکانی چەپ و فێمینیست و مافەکانی مرۆڤ دەبێت گوتارێک وەربگرن کە تەکنەلۆژیا وەک ئامرازێکی ئازادیخواز بۆ یەکسانی جێندەر پێناسە بکات، نەک جیاوازی بەرهەم بهێنێت. ئەمە بریتییە لە بەرنگاربوونەوەی کۆشەی بەستراو بە سیستەمی خزمەتگوزاری و دەنگ و پڕڕێپەدانی یاریدەدەری زیرەک کە ڕەنگدانەوەی بۆها پێشکەوتووەکانی وەک دادپەروەری و یەکسانی، داننان بە ژنان وەک هاوبەشێکی تەواو و یەکسان لە بنیاتنانی کۆمەڵگادا.
لەگەڵ ئەوەشدا، زمانی پیاوسالار دەبێت لە سیستەمەکانی AI لابببرێت و زمانی بڵایەنی جێندەر پڕڕ پێبدرێت بۆ یارمەتیدان لە هەڵوەشاندنەوەی لایەنگری ڕەگەزی. ئەمە دەتوانرێت بە دیزاینکردنی ئەلگۆریتمەکان بەدەست بهێنرێت لەسەر بنەمای داتای زمانەوانی گشتگیر و هەمەجۆر کە ڕەنگدانەوەی کۆشەی ڕەگەزی تەقلیدی نییە.
ئامرازەکانی AI هەروەها دەتوانرێت پڕڕ پێبدرێت بە پێداچوونەوە بە دەقەکان و شیکردنەوەی گفتوگۆ بە نەهێشتنی جیاکاری زمانەوانی یان ڕەگەزی، یارمەتیدەر دەبێت بە دووبارە شۆکردنی زمانی سیستەمە زیرەکەکان بە گشتگیرتر و

دادپەروەرانەتر، و بەرزکردنەوەی ئاست و یەکسانی لە دەربڕین و پەیوەندیدا.

ئەم جۆرە هاوشوێنانە یارمەتیدەر دەبن بۆ بنیاتنانی دیدگایەکی جیگرەوە کە پەیوەندی نێوان AI و دادپەروەری جەندەر دووبارە پێناسە دەکاتەوە، کە تێیدا تەکنەلۆژیا دەبێتە ئامرازێکی کاریگەر بۆ بەهێزکردن و ئازادی، و پشتگیری یەکسانی و دادپەروەری تەواوی جەندەر دەکات.

7. **ژیریی دەستکرد وەک ئامرازێک بۆ بەرەوپێشبردنی مافەکانی مرۆڤ**

ژیریی دەستکرد دەبێت ببێتە ئامرازێک بۆ پاراستن و بەرەوپێشبردنی مافەکانی مرۆڤ، نەک بۆ سنووردارکردن یان پێشێلکردنیان. بۆ بەدەستهێنانی ئەم ئامانجە، پێویستە دەستپێشخەری چەپی پێشکەوتووخواز بگیرێتەبەر بۆ دنیابوون لە شەفافییەت و چاودێری و بەکارهێنانی AI بە شێوەیەک کە دادپەروەری و یەکسانی بەرز بکاتەوە، لەجیاتی ئەوەی لایەن ژمێرە دیکتاتۆرەکان و کۆمپانیا گەورەکانەوە بۆ چاودێریکردنی تاکەکان و سەرکوتکردنی ئازادییەکان بەکار بهێنرێت.

پێویستە چوارچێوەی یاسایی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی توند دابمەزرێنرێت بۆ بۆ تاوان ناساندنی بەکارهێنانی AI لە پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ، چ لە کاتگەی چاودێریکردن، بۆ ئامانجگرتنی بەرهەڵستکاران و چالاکوانان، یان سانسۆری دیجیتاڵی کە دەبێتە هۆی دەستگیرکردنی دیجیتاڵی و کوشتنی دیجیتاڵی و سنووردارکردنی ئازادی ئادەربڕین.

هەموو کاربەرنامەکانی AI دەبێت ئاست لە بنەماکانی دادپەروەری و مافە بنچینەییەکانی مرۆڤ بگرن کە لە دەستوورە نەوەوڵەتییەکاندا هاتوون. ئەپلیکەیشنەکانی AI لەسەر بنەمای ئاسایش دەبێت لەژێر پشکنینەوەیەکی دادوەری سەربەخۆدا بن، لەگەڵ رێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی بەشداری بکەن لە هەڵسەنگاندنی ئەو مەترسیانەی ئەم سیستەمانە بۆ ئازادییەکان دروست دەکەن. پێویستە تێی هاوپشتی جیهانی پێکبهێنرێت بۆ چاودێریکردنی پێشێلکارییەکانی مافەکانی مرۆڤ و بایکۆتکردنی ئەو کۆمپانیایانەی تەکنەلۆژیای چاودێری بۆ ژمێرە دیکتاتۆرەکان دەفرۆشن و بیانخەنە لیستی ڕەشی نەوەوڵەتی.

بۆ دنیابوون لە بەرپرسیارێتی، سیستەم و پڕۆگرامەکانی AI سەرچاوە کراوە دەبێت لایەن دامەزراوە سەربەخۆکان کە لە

نوێنەرانی کۆمەڵگەی مەدەنی و مافەکانی مرۆڤ پێک هاتوون، پارە پێبدرێت و بڕوا ببڕێن، لەگەڵ چاودێری دیموکراتی بە گشتگیرکردن لە خراپ بەکارهێنان لایەن حکومەتەکان، کۆمپانیا قازانجخوازەکان، یان ژمارە دیکتاتۆرەکان. ئەم سیستەمانە دەتوانرێت بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ بەکار بهێنرێن لە گشتگیری ئاشکراکردنی پێشێلکارییەکان، چاودێریکردنی ئەدای حکومەت و شیکردنەوەی داتاکان بۆ ئاشکراکردنی کردارە سەرکوتکەرەکان.

بەهێزکردنی ڕێکخراوەکانی چەپ، پێشکەوتنخواز و مافەکانی مرۆڤ لە چاودێریکردنی بەکارهێنانی AI زۆر گرنگە. دەتوانرێت هاوپەیمانی نێودەوڵەتی پێکبهێنرێت بۆ فشار خستنە سەر بەکارهێنانی ئەم تەکنەلۆژیایە بۆ زاڵبوون و سەرکوتکردنی دیجیتاڵی.

AI هێزوهەڕەشەکانی دەتوانێت ئامرازێکی کاریگەر بێت بۆ بەرەنگاربوونەوەی چاودێری دیجیتاڵی لە گشتگیری پشتیوانیکردن لە پەرەپێدانی تەکنەلۆژیای نهێنی و پێیوەندی پارێزراو بۆ پاراستنی چالاکوانان و بەرهەڵستکاران، هێزوهەڕەشەکانی چاودێریکردنی حکومەتە دیکتاتۆرەکان و ئاشکراکردنی پێشێلکارییەکانی مافەکانی مرۆڤ.

هێزوهەڕەشەکان بەرزکردنەوەی هۆشیاری گشتی سەبارەت بە مەترسییەکانی چاودێری و کۆنترۆڵی دیجیتاڵی زۆر گرنگە، لەگەڵ دەرکردنی یاسای ناوخۆیی و نێودەوڵەتی بۆ گشتگیرکردن لە پێشێلکردنی تایبەتمەندی و دابینکردنی ئامرازێک بۆ یارمەتیدانی تاکەکان بۆ پاراستنی داتاکانیان و دەستبەرکردنی ئازادی ئەدرێین لە بۆشایی دیجیتاڵییەکاندا.

8. **بەرەو بەدیلێکی ژینگەیی سۆسیالیستی بۆ ژیریی دەستکرد**

ژیریی دەستکرد دەبێت بەرەو پاراستنی ژینگە بگەڕێت، ئامانجێک کە تەنها لە چوارچێوەیەکی سۆسیالیستی دا بەدی دێت کە پێیوەندی نێوان تەکنەلۆژیا و سروشت دووبارە پێناسە دەکاتەوە، دوور لە لۆژیکی بازاڕی سەرمایەداری کە ئێستا پەرەی سەندووە.

جگرەوەیەکی چەپ بە AI دەبێت هەوڵ بدات تەکنەلۆژیا لە کۆنترۆڵی سەرمایەداری ئازاد بکات و بیکاتە ئامرازێک بۆ بەرەوپێشبردنی سەرچاوەکان بۆ شێوەیەکی دیموکراتی و کۆمەڵایەتی. بەکارهێنانەکانی دەبێت بۆ بەرەنگاربوونەوەی گۆڕانی کڵشوهەوا، کەمکردنەوەی کاریگەری ژینگەیی

بەرهەمهێنان و دەستبەرکردنی دابەشکردنی دادپەروەرانەی سەرچاوەکان خزمەت بکات، لەجیاتی بەهێزکردنی مەدلی سەرمایەداری بەرهەمهێنانی بەسنوور کە هاوسەنگی ژینگەیی تێکدەشکێنێت.
لە مەدلی چەپدا، AI وەک میکانیزمێک بۆ پلاندانانی ئابووری هۆشیارانە خزمەت دەکات. توانای شیکاری بەکارهێنراو بۆ ڕێکخستنی بەرهەمهێنان لەگەڵ پێداویستییە ڕاستەقینەکانی کۆمەڵگا، نەک خواستی بازاڕ و کۆبکەک، کە بەردەوام پەرەسەندن بەدوای دەبات. لە ڕێگەی بەکارهێنانی پێشکەوتووی AI، دەتوانرێت سەرچاوەکان بشێوەیەکی کاریگەرتر بەکار بهێنرێن، بۆفیدان کەمبکرێتەوە، و پەرەپێدانی تێکنەلۆژیا ئاراستەی چارەسەری ژینگەیی قووڵ بکرێت، وەک باشترکردنی سیستەمەکانی وزەی نوێبووەوە، بەکارهێنانی بەردەوامی ئاو و کەمکردنەوەی گازەکان لە کەرتەکانی پیشەسازی.
پێویستە AI لەو پرۆژانەدا قەدەغە بکرێت کە زیان بە ژینگە دەگەیەنن و هەر تێکنەلۆژیایەکی AI دەبێت پێش پەسەندکردنی کاریگەری ژینگەیی هەڵسەنگاندنی بۆ بکرێت. پێویستە سیستەمی چاودێری زیرەک دروست بکرێت بۆ دنیابوون لە پابەندبوونی کەمپانیاکان بە ستانداردە ژینگەییەکان، لەگەڵ چاودێریکردنی جەماوەری سیاسەتەکانی پەرەپێدانی تێکنەلۆژیا بە هاوبەشگریکردن لە بڕیارهێنانی سەرچاوە وەرانکارەکان.
کەتاییهێنان بە هەژموونی دەوڵەتە بەهێزەکان و کەمپانیا قەرخکارەکان بەسەر تێکنەلۆژیا تەنها دووبارە دابەشکردنەوەی سوودەکانی نییە، بەڵکو پێناسەکردنەوەی ئەولەویەتەکانیەتی. پێویستە تێکنەلۆژیا بڕیار و دەستپێشخەری ژینگەیی ستراتیژی بگەڕێت کە خزمەت بە کۆمەڵگا و هەسارەکە دەکات، نەک بەرژەوەندییەکانی کەمپانیاکان.
تێکنەلۆژیای سەرمایەداری بە شێوەی ئێستای خێی قەیرانی ژینگەیی چارەسەر ناکات، بەڵکو خراپتری دەکات. بەڵام لە چوارچێوەی سۆسیالیستیدا دەتوانرێت تێکنەلۆژیا ببێتە ئامرازێکی بەهێز بۆ پاراستنی سەرچاوە سروشتییەکان و بنیاتنانی ئابووری لەسەر بنەمای دادپەروەری ژینگەیی نەک مرۆڤ و ئیکەلۆژی.
لە کاتێکدا هەندێک چاکسازی لە سەرمایەداریدا دەکرێت وەک یاسای ژینگەیی و یاسای سەوز، بەڵام ئەزموون سنووردارییەکان و نەتوانینی گەیانکاری بنەڕەتی نیشان دەدات.
چارەسەری بنەڕەتی پێویستی بە گەیانکی ڕیشەیی هەیە لە

پەیوەندی نەوان تەکنەلۆژیا و کۆمەڵگا، کە تێیدا هەموو تەکنەلۆژیا و سیستەمەکانی AI ملکەچی ستانداردی دیموکراسی و ژینگەیی توندن کە ئەولەویەتی پاراستنی ژینگە دەدەن.
ئەم هەروەها پەرەپێدانی سیستەمی زیرەک دگرتووە کە زیادەیی وزە کەم دەکاتەوە و پشت بەستن بە وزەی نوێبووونەوە بەرز دەکاتەوە، دنیایی دەدات کە تەکنەلۆژیا خزمەتی کۆمەڵگا و ژینگە دەکات.

9. **ژیریی دەستکرد بۆ ئاشتی و چەک داماڵین**

پەیوستە AI وەک ئامرازێک بۆ بەرەوپێشبردنی ئاشتی جیهانی ئاراستە بکرێتەوە نەک وەک چەکێکی جەنگ و وێرانکاری. بۆ بەدەستهێنانی ئەم ئامانجە، پەیوستە سیاستی نێودەوڵەتی بگیرێتەبەر کە پەرەپێدان و بەکارهێنانی AI لە چەکەکاندا قەدەغە بکات، بۆتایبەتی سیستەمە سەربەخۆکان کە بەبێ دەستوەردانی ئاستوخێی مرۆڤ کار دەکەن، چونکە ئەمانە هەڕەشەیەکی بێوێنەن بۆ ئاشتی جیهان و هەژموونی زلهێزە سەربازییەکان بەهێز دەکەن.
بزووتنەوە چەپ و پێشکەوتووخوازەکان دەتوانن دەستپێشخەری جیهانی بکەن بۆ فشار خستنە سەر حکومەت و دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان بۆ دەرکردنی یاسایەکی ڕوون و توند بۆ قەدەغەکردنی پەرەپێدانی سەربازی AI. ئەم تەکنەلۆژیایە دەتوانرێت بەکار بهێنرێت بۆ شیکردنەوەی ململانێکانی ئێستا، لەکەینەوە لە هەکارە بنەڕەتییەکانی جەنگ و پێشنیارکردنی چارەسەرەکان بۆ چارەسەرکردنی ئەو هەکارانە.
AI هەروەها دەتوانێت هاوکاری نێودەوڵەتی بەهێز بکات لە ڕووگەی پلاتفۆرمەکانەوە کە دیالۆگی نێوان گەلان پەرە پێدەدات و دیپلۆماسی و چارەسەری ئاشتیخوازانە پەرە پێدەدات.
سەرۆکای ئۆش، AI دەبێت بۆ دەکیۆمێنت کردنی تاوانەکانی جەنگ و پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ بەکار بهێنرێت و ڕژێمە دیکتاتۆرەکان، دەوڵەتان و کۆمپانیا گەورەکان بەرپرسیار بن لە سەربازیکردنی تەکنەلۆژیا و بەکارهێنانی بۆ جەنگ.
بزووتنەوە چەپەکانی داکۆکیکار لە ئاشتی، و ڕێکخراوەکانی دژە جەنگی سەرکییان هەیە لە بەرزکردنەوەی هۆشیاری خەڵک سەبارەت بە مەترسیەکانی میلیتاریزاسیون AI لە ڕووگەی هەمەتی پڕوپاگەندەیی، میدیای پێشکەوتووخواز و چالاکی لەسەر زەوی، بۆ ئاشکراکردنی پەیوەندییەکانی نێوان سەرمایەداری و جەنگ و کاکردنی وێرانکاری.

بەهێزکردنی جەماوەر بۆ بەرگری کردن لە سەربازیکردنی تەکنەلۆژیا مانای بنیاتنانی بزووتنەوەیەکی بەرگری جیهانی کە بتوانێت فشار بخاتە سەر حکومەت و دامەزراوەکان بۆ کۆتایی هێنان بەم بەکارهێنانی نامرۆڤانە و تاوانکارانەی تەکنەلۆژیا بە گشتی و ژیریی دەستکرد بە تایبەتی.

10. **ژیریی دەستکرد بۆ پشتیوانیکردنی دەموکراسی و بەشداری جەماوەری**

پۆیستە AI لە ئامرازێک بگۆڕدرێت کە یارمەتی داخورانی دیموکراسی دەدات بۆ ئامرازێک کە بەهێزی دەکات و بەرەو پێشی دەبات. تەکنەلۆژیا دەبێت خزمەتکار بەهێز بکات، بەشداری سیاسی لەسەر بنەمای یەکسانی بەهێز بکات، و شەفافییەت و دەستپاکی لە پرۆسەی دیموکراسیدا مسۆگەر بکات.

AI دەتوانرێت بۆ پەرەپێدانی پلاتفۆرمی دیجیتاڵی پارێزراو و شەفاف بۆ دیالۆگ و دەنگدان بەکار بهێنرێت، کە ڕێگە بە هاوڵاتیان دەدات بیروڕای خۆیان دەربڕن و ڕاستەوخۆ و کاریگەرانە بەشداری بکەن لە بڕیاردان لە هەموو ئاستەکاندا. ئەم دەبێتە هۆی پەرەپێدانی دیموکراسی بەشداربوون و گۆڕاندنەوەی دەسەڵات و نوێنەرایەتی بە خزمەتکار.

هەروەها دەتوانرێت ئامرازەکانی AI پەرە پێبدرێت بۆ دەزینەوە و ئاشکراکردنی هەواڵی ساختە و زانیاری هەڵە و پاراستنی خزمەتکار لە هێرشەکانی زانیاری هەڵە بۆ مەبەستی لاوازکردنی توانایان بۆ بڕیاردانی هۆشیارانە. ئەم ئامرازانە دەتوانرێت بشێوەیەکی بەرفراوان و ئازادانە بەردەست بکرێن وەک بەشێک لە دەستپێشخرییەکی گشتی بۆ پەرەپێدانی شەفافیەتی میدیا و بەرەنگاربوونەوەی زاڵبوونی میدیای قەرخکار.

ئەم پۆیستی بە شێوەکردن هەیە بۆ یاسا ناوخۆیی و نێودەوڵەتییەکان کە بۆ ڕووبەڕووبونەوەی بەکارهێنانی AI قەدەغە دەکەن بۆ دەستکاریکردنی ڕای گشتی و دەنیابوون لەوەی ئەو زانیارییانەی پێشکێش بە خزمەتکار دەکرێن دروست، بابەتی و بێنگەدانەوەی واقیعین و دوور لە لایەنگری چینایەتی و ئایدەلۆژی.

ڕزگار ئاکرەی

ڕۆژی جیهانیی کتێبی منداڵان و بانگەوازێک بۆ کردنەوەی لقی (IBBY) لە کوردستان.. زیاد ڕەشاد قادر

پێشەکی

ڕۆژی 2ی نیسانی هەموو ساڵێک، وەکوو ڕۆژی جیهانیی کتێبی منداڵان لەلایەن یەکێتیی نووسەرانی کتێبی لاوان (IBBY)ەوە دیاری کراوە، لەو ڕۆژەدا ئاهەنگ و ڕەوەسمی تایبەت لە دونیادا ساز دەکرێت. ئەو ڕۆژە، واتە 2/4 هاوکاتە لەگەڵ ڕۆژی لەدایکبوونی نووسەری بەناوبانگ "هانس کریستیان ئەندەرسن"، هەر بۆیە دوو ساڵ جارێک هەر لەو ڕۆژەدا خەاتێکی تایبەت بە ئەدەبی منداڵان دەبەخشرێت. سەرەتا با بەکورتی تیشک بخەینە سەر ژیان و بەرهەمەکانی "ئەندەرسن"، ئەوجا دێینە سەر ڕۆژی جیهانیی کتێبی منداڵان، پاشان بزانین (IBBY) چییە و کەنگی دامەزراوە و کاری چییە، دواتر قسە لە زەرووراتی هەبوونی لقێکی نیشتمانیی (IBBY) لە کوردستان و دەستپێشخەرییەک بۆ ڕێکارەکانی کردنەوەی ئەو لقە ئامادەگەیە.

هانس کریستیان ئەندەرسن (1805ـــ1875)

هانس کریستیان ئەندەرسن (Hans Christian Andersen) لە 2ی نیسان لە شاری ئۆدێنسەی دانیمارک لەدایک بووە، ئەو لەنێوان ساڵانی (1805ـــ1875)دا ژیاوە. بە یەکێک لە دیارترین نووسەرانی چیرۆکی ئەفسانەیی دادەنرێت. ئەندەرسن ڕۆمان و شانۆنامە و شیعری نووسیوە، بەڵام بەهرەکەی لە بواری چیرۆکی فۆلکلۆری و ئەفسانەییەکاندا گەیشتووەتە تڕپک.

ئەندەرسن لە خەزانێکی هەژاردا پێگەیشتووە، بەڵام لە تەمەنی زووەوە بە گوێگرتن لەو چیرۆکانەی کە بابی بۆی دەخوێندەوە و ئەو هەقایەتە ئەفسانەییانەی دایکی بۆی دەگێڕایەوە، پاشان لەگەڵ خوێندنەوە و خەماندووکردنەوە، توانیویەتی خۆی زیاتر بەهرەمەند بکات، بەجۆرێک ببێتە ئەو کەسە ناسراوە، کە زۆرێک لە چیرۆکانی بکرێنە فیلم و شانۆنامە و فیلمی کارتۆنی. کەس نەیدەزانی ئەم کوڕە

هۆزارە، ھۆزێک دەت دەبێتە نووسەرێکی بەناوبانگ لە چیرۆکی منداڵاندا، بەجۆرێک لە ماوەی ژیانیدا نزیکەی 156 بەرهەمی نووسیوە. لە ساڵانی دوای ژیانیشیدا ناوبانگێکی جیهانی پەیدا کردووە. چیرۆکەکانی ئەندرسن وەرگێڕدراونەتە سەر زیاتر لە 125 زمان . بەشێکی زۆری بەرهەمەکانی ئەو نووسەرە وەک چیرۆک و فیلمی کارتۆنی بە زمانی شیرینی کوردییش (سۆرانی و کرمانجی) بینیومانە و خوێندوومانەتەوە، وەک؛ قورینگ، کەمانچەژەن، کیژۆکە شقارتەفرۆشەکە، چەرخ و فەلەک، مراویە ناشیرینەکە و بەرازەوان... کە بە سۆرانی لەلایەن پیرەمێرد و عەزیز گەردی...، بە کرمانجییش لەلایەن نەسرین ھۆژکان و ھۆژان حازم... و چەند نووسەرێکی دیکەوە کراونەتە کوردی.
لە ساڵی 1867 شاری ئۆدێنسە، کە زێدی نووسەرە، ھۆزی لە ئەندرسن ناوە و نازناوی "ھاووڵاتیی شانازی"ی پێ بەخشیوە، ئێستاش لە شاری کۆپنھاگن، پەیکەری "کیژکەی شقارتەفرۆشکە" کە ناوونیشانی یەکێک لە چیرۆکەکانیەتی، لە کەنار دەریاکە داندراوە و بووەتە ھەمایەکی نیشتمانی بە دانیمارک.

لە ھۆزی جیھانیی کتێبدا چی دەکرێت؟
لە ساڵی 1967ەوە ھۆزی جیھانی کتێبی منداڵان لە 2ی نیسانی ھەموو ساڵێک بەڕێوە دەچێت. لە زۆرێک لە وڵاتانی دونیادا، لەو ھۆژەدا چالاکیی جۆراوجۆر ئەنجام دەدرێت، وەک؛ ئەنجامدانی چالاکیی خۆزانیی تایبەت بە خوێندنەوە، لە ھۆگەی تۆرخانکردنی کاتێکی دیاریکراو و داواکردن لە ھەر ئەندامێکی خۆزان کە باس لە چیرۆکێک یان کتێبێک بکات کە خوێندوویەتییەوە و لەگەڵ ئەوانی تردا گفتوگۆی لەسەر بکات. کتێب کردنە دیاری بە منداڵان، یان داشکاندن بە کتێبی منداڵان، بە ئامانجی ھاندان بە خوێندنەوە و ھۆگەخۆشکردن بە دایباب، تا لەگەڵ منداڵەکانیان بچنە کتێبخانەکان و کتێبی گونجاو ھەڵبژێرن. بانگەوازی کەکردنەوە و کردنە دیاری کتێب لە سەنتەرە پەروەردەییەکان و ناوەندەکانی خوێندندا و بەخشینیان بەو ھۆکخراوە خێرخوازییانەی کە کار لەسەر بابەتی پەروەردەیی و نەھێشتنی نەخوێندەواری دەکەن. پێشینی جلی تایبەت لەلایەن منداڵانەوە، کە گوزارشت لە پاڕەوانی ناو ئەو کتێبانە دەکات کە دەیخوێننەوە، یان پێشینی جلی کەسایەتییە دەخوازەکانی ناو چیرۆکەکان. ھەروەھا ھۆشیارکردنەوە سەبارەت بە سوود و بایەخی خوێندنەوە لە پۆگەیاندنی ھەر منداڵێکدا، بەتایبەت سوودە دەروونییەکانی وەک؛ دروستکردنی ھەستی ئەرێنی، کەمکردنەوەی دڵەڕاوکێ و فشار، پاراستنی تەندروستیی مێشک، خۆپاراستن لە ئەلزھایمەر و لەبیرچوونەوە...

لەو ڕۆژەدا بەشەویەکی گشتی، ئەو دڵچرپێندرێتە گوێی منداڵ و دایباب و سەرپەرشتیارانیان، کە کتێب تەنێ کەرەسەیەک لاپەڕەی بەیەکەوگرێدراو نییە، کە بە پیت و وشە ڕەش کراوە و چاپ کراوە، نا، بەڵکوو دڵاقیەکە بە هوانین بەسەر دونیایەکی پڕ لە پرسیار، فراوانکردنی ئاسۆی خەیاڵ و گەشەکردنی بیرکەی نوێیە. منداڵ لەڕێگەی کتێبەوە، فێری ڕەزگرتن و قەبوڵکردنی جیاوازییەکان دەبێت، کتێب وا لە منداڵ دەکات ئازاد و ئازا بێت، بەهۆی کتێبەوە ئابردووی دەناسێت و وانەی لە وەردەگرێت، لەوێدا دڕێژێت و پلان و بەرنامەی هەیە بۆ سبەینێ. منداڵ لە خوێندنەوەی کتێبەوە فێر دەبێت کە چۆن ڕووبەڕووی بارودۆخە سەختەکان ببێتەوە، بە نموونە چۆن مامەڵە لەگەڵ لەدەستدانی ئەزیزێکیدا بکات. خوێندنەوەی کتێب یارمەتی منداڵ دەدات، کە فێری کەڵتوور و شێوازی ژیانی نوێ ببێت.
لە دونیای تازە و سەردەمی دیجیتاڵی و پێشکەوتنی تەکنەلۆژیادا، کە منداڵان لەگەڵ شەشی زانیاری و دونیای ئاپ و شاشکاندا دەستوێخەن، کتێب وەک ڕزگارکەرێک دەردەکەوێت بۆ گیانەوە بە قووڵایی بیرکردنەوە. خوێندنەوە توانای ڕەخنەگرتن، چارەسەرکردنی کێشەکان دەکەن، جگە لەوە، ئەو ساتانەی دایباب و منداڵ پێکەوە کتێب دەخوێننەوە، نێک تەنیا زمانی منداڵ بەهێز دەکەن، بەڵکوو پێوەندییە کەڵایەتی و خێزانییەکانیش قووڵتر دەکەنەوە.
(IBBY) هەر ساڵو لە 2ی نیساندا لقی یەکێک لە وڵاتەکان دیاری دەکات بۆ ئامادەکردنی پەیامێکی تایبەت بەم بۆنەیە. ئەم پەیامە لایەن نووسەر و وێنەکێشانی ناوداری ئەو وڵاتەوە ئامادە دەکرێت، کە وەک کارێکی سیمبولیکی بۆ بەکەڵتوورکردنی خوێندنەوە لە ناو نەوەی نوێدا، لە سەتان ناوەند و کتێبخانە و قوتابخانە و سەنتەری پەروەردەیی لە جیهاندا دەخوێندرێتەوە.
دەستاگەیشتن بە کتێبی باش و کوالێتیی بەرز بە زمانی دایک و پاراستنی زمان و ناسنامەی نەتەوەیی، مافێکی بنچینەیی هەر منداڵێکە. هەرچەندە بەداخەوە، لە بەشێک لە گەشە و کێشەکانی ئەم جیهانە، لەبەر چەندین هۆی وەک؛ جەنگ، قەیرانی سیاسی، هەژاری... بەشێکی منداڵان لەم مافە بێبەشن. ئەوجا ڕۆژی جیهانیی کتێبی منداڵان دەرفەتێکە بۆ ئاگیاندنی ئەم ڕاستییە و هاندانی دامەزراوە حکومییەکان و ڕێکخراوە ناحکوومییەکان بۆ دابینکردنی کتێب بۆ هەموو منداڵێک، چ لە ڕۆژهەڵات بن، یا ڕۆژئاوا، لە باکووری گۆی زەوی بن یا لە باشوور.
منداڵانی ئەوڕۆ، کاراکتەر و بوونەوەر و بەرپرس و سەرکردەی دواڕۆژن، ئەگەر کەمتەرخەمیەکی تەندروست و پێشکەوتوو و ئیشکەر و بەرهەمهێن و لەخۆبووردوومان دەوێت، پێویستە بە کتێب ئاشنا بن و

خوێندنەوە لایان ببێتە کلتوور و لە گەنجینەی مەعریفە و زانست دوور نەبن.

لە کوردستان لەو بوارەدا چی بکرێت؟

ئاستە لقی (IBBY) تا ئێستا لە کوردستان نییە، بەڵام ئەم بەگر نییە لەوەی چ لەسەر ئاستی تاک (نووسەر، وێنەکێش، وەرگێڕ، پەروەردەکار...)، چ لەسەر ئاستی دەزگا و دامەزراوە (کتێبخانە، زانکۆ، بڵاوکراوە، میدیا...ی تایبەت بە منداڵان) کەمەک چالاکیی گرووپ و جوان ئەنجام بدرێت، لەوانە؛ تەرخانکردنی کەمەک بەرنامەی تایبەت لە میدیا، ئەنجامدانی ئاهەنگ و بۆنەسمی تایبەت بە بەرزاڵاگرتنی کتێب و بۆنەی کتێب لە ژیان و پاشخانی منداڵدا، بەخشین و کردنە دیاری کتێب، داشکاندنی نرخی کتێبی منداڵان لەو بۆنەدا، چاپکردن و بڵاوکردنەوەی ژمارەیەکی بەرچاوی کتێبی باش و کوالێتیی بەرز، بەتایبەت ئەو کتێبانەی کە منداڵان فێری ئاستگەیی، میهرەبانی، دڵسۆزی، دڵسۆزی و قەبووڵکردنی جیاوازییەکان دەکەن، تەنانەت ئەوانەی منداڵان ئادەنن لەسەر چۆنیەتی دەربڕینی تووڕەیی یان دڵتەنگی. هەروەها دانان و ئامادەکردنی پێستەر و پێستکاد و گرافیک و پارچە ڤیدیۆی گونجاو بۆ بۆنەی لە سۆشیالمیدیا و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان، ئەنجامدانی پێشبڕکێی خوێندنەوەی کتێب و خەڵاتکردنی سەرکەوتووان، دانان و پەرەپێدانی کتێبخانەی گەڕەکی منداڵان، کارکردن لەسەر دۆزینەوەکردنی کتێبخانەی ناوەندەکانی خوێندن و ئەنجامدانی فیستڤاڵی ساڵانە بۆ بەکلتوورکردن و خۆشەویستکردنی خوێندنەوە لای منداڵ و هتد...

(IBBY) چییە؟

بەرد یان ئەنجومەنی نێودەوڵەتی کتێب بۆ لاوان (International Board on Books for Young People) کە بە (IBBY) دەناسرێت، بۆنکخراوەکی قازانجنەویستە و لە ساڵی 1954 لە شاری زیورخی سویسرا دامەزراوە. دەتوانین بڵێین ئەم بۆنکخراوە وەک پردەکی پێوەندیی جیهانی وایە، لەپێناو بەیەکگەیشتنی ئەو نووسەر و کەسە چالاکانەی لە سەرانسەری دونیادا خەریکی پێشخستنی کتێبی منداڵانن. ئەم دامەزراوەیە کار دەکات بۆ هێنانەوەی باری دڵخۆشی و خۆشی بۆ منداڵان لە هەر شوێنێکی دونیادا، تا دەستیان بۆ کتێب بگات. هەروەک هانی بڵاوکردنەوە و دابەشکردنی کتێبی باش و کوالێتیی بەرزی منداڵان دەدات، بەتایبەت لەو وڵاتانەی کە ئاستی چاپ و بڵاوکردنەوە تێیاندا لاوازە، هەروەها بۆ جەرەکان لە جەرەکانی گرێکیەتی پشتیوانی ئەو کەسانە (نووسەر، نیگارکێش، پەروەردەکار، دەزگای چاپ و

کتێبخانەکان…) بکات، کە بە منداڵان و ئەدەبیاتی منداڵان کار دەکەن.
یەکێکی دیکە لە بەناوبانگترین چالاکییەکانی ئاوایە (IBBY)؛ کە دوو ساڵ جارێک خەڵاتی هانس کریستیان ئەندەرسن دەبەخشرێتە نووسەر و وێنەکێشێک، کە بەرهەمکانیان خزمەتێکی شایستەی بە ئەدەبیاتی منداڵان کردبێت. ئەم خەڵاتە بە "خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبی منداڵان" دادەنرێت و گەورەترین ڕێزلێنانە لەم بوارەدا. هەر ووڵاتێکخراوەکە لە ڕێژەی 2ی نیسانی هەموو ساڵێک، کە ناو نراوە بە ڕێژەی جیهانیی کتێبی منداڵان (کە هاوکاتە لەگەڵ ڕێژەی لەدایکبوونی هانس کریستیان ئەندەرسن)، دروشم و پێستەری تایبەت بە جیهاندا باو دەکاتەوە.
لە چالاکییەکانی دیکەی ئاوا ڕێکخراوە؛ دەرکردنی گۆڤارێکی زانستی و ئەدەبیی تایبەتە بە ناوی (Bookbird)، کە تێیدا لێکۆڵینەوە و خوێندنەوەی ڕەخنەیی بە ئەدەبیاتی منداڵانی جیهان دەکرێت، بەجۆرێک گۆڤارەکە دەبێتە ژێدەرێکی بایەخدار و باوەڕپێکراو بە پسپۆڕانی ئەم بوارە. ئەمە جگە لەوە چالاکییە خەرخوازییانەی ئەنجامی دەدات، بەتایبەت لە کاتی جەنگ و کارەساتە سروشتییەکاندا، کە پرۆژەی چارەسەری بە کتێب یان چارەسەری بە خوێندنەوە (Bibliotherapy) ئەنجام دەدات. بەو باوەڕەی کە کتێب دەتوانێت یارمەتی منداڵە زیانلێکەوتووەکان بدات، بە تێپەڕاندنی قەیران و شۆکە دەروونییەکان.
هەرچەندە (IBBY) ڕێکخراوێکی ناحکومییە، بەڵام لەلای یونسکۆ و یونیسێفەوە پێگەیەکی ڕەسمی هەیە. ڕێکخراوەکە وەک داکۆکیکارێک بە کتێبی منداڵان ڕێی خۆی هەیە، هەروەها پابەندە بە بنەماکانی ڕێککەوتننامەی مافەکانی منداڵ، کە لایەن نزیکەوە یەکگرتووەکانەوە لە ساڵی 1990 پەسەند کراوە، کە پەروەردەی گشتی و دەستاگەیشتن بە زانیاری ڕاستەوخۆ یەکێکە لە خاڵە سەرەکییەکانی مافی منداڵ. هەروەها (IBBY) هەماهەنگی و هاوکاری لەگەڵ چەندین ڕێکخراوی نەوداوەتی و دامەزراوەی کتێبی منداڵان لە سەرانسەری جیهاندا هەیە، لەم سۆنگەوە بەشداری لە پشانگای کتێبی منداڵان و پشانگە نەوداوەتییەکانی دیکەی کتێبدا دەکات.

ڕێکخراوەکە لقی لە کوردستاندا نییە

(IBBY) لقی لە 80 وڵاتی جیهاندا هەیە، کە هەر لقێک لە وڵات یان هەرێمێکی خۆی دەستەیەک لە نووسەر و وێنەکێش و دامەزراوەی وەک کتێبخانە و زانکۆ و ناوەندی ئەکادیمی نوێنەرایەتی دەکەن و بڕیاری دەبەن. هەرچەندە ساڵانێکە ڕێکخراوەکە لە بەشێکی وڵاتانی ناوچەکە، وەک؛ تورکیا، ئێران، ئوردن، میسر، لوبنان، ئیمارات و

فەلەستین… لقی هەیە، بەڵام بەداخەوە تا ئێستا لە هەرێمی کوردستاندا لقی نییە.
کردنەوەی لقێکی نیشتمانی لە ڕێکخراوی (IBBY)، هەنگاوێکی گرنگ بە هەر وڵات یان هەرێمێک، کە بیەوێت ئەدەبیاتی منداڵان لە ئاستی نێودەوڵەتیدا بناسێنێت. ئەمەش کەمێک ڕێکار و مەرجی سەرەکی هەیە، وەک؛ هەر لقێک کە دەکرێتەوە پێویستە نوێنەرایەتی گشت لایەنە پەیوەندیدارەکانی ئەدەبیاتی منداڵان (نووسەران و وێنەکێشانی بواری منداڵان و بڵاوکراوەکان و دەزگاکانی چاپ و بڵاوکردنەوە و کتێبخانە گشتییەکان و کتێبخانەی قوتابخانەکان و مامۆستایانی زانکۆ و تیۆرانی بواری پەروەردە و ئەدەب…)ی ئەو وڵات یان ناوچەیە بکات.
هەر لقێکی نیشتمانی دەبێت ساڵانە بڕێک پارە وەک ئابوونەی ئەندامێتی بداتە ڕێکخراوەکە، بەی ئەم پارەیە جێگیر نییە و بەپێی باری ئابووریی وڵاتەکە و قەبارەی چالاکییەکان دەگۆڕێت، هەر وەک زەر جار بە ئەو ناوچانەی باری ئابووریان لەبار نییە، ئاسانکاریی پێویست دەکرێت. سوودەکانی هەبوونی لقێکی ڕێکخراوەکە لە هەر وڵات یان هەرێمێک زۆرن، لەوانە؛ پاڵاوتن و پێشنیازکردنی نووسەر و وێنەکێشەکانی بە خەڵاتی هانس کریستیان ئەندەرسن، چونکە تەنیا ئەو وڵاتانەی لقی فەرمییان هەیە دەتوانن کاندیدایان هەبێت بە وەرگرتنی ئەم خەڵاتە جیهانییە. هەر لقێکیIBBY دەتوانێت دوو ساڵ جارێک باشترین کتێبەکان (نووسین، نیگارکێشان، وەرگێڕان) بنێرێت بە ئەم لیستە جیهانییە کە لە پێشانگای نێودەوڵەتیی کتێبی منداڵان نمایش دەکرێت. هەروەها هەر لقێک مافی هەیە بەشداری لە کۆنگرە جیهانییەکانی ڕێکخراوەکە بکات و نوێنەری خۆیشی بە ئەو کۆنگرە دووریە بنێرێت، کە دووساڵ جارێک ئەنجام دەدرێت بە گۆڕینەوەی ئەزموون لەگەڵ شارەزایانی جیهان. ئەوەی جێگای داخە تا ئێستا لقی ڕێکخراوەکە لە هەرێمی کورستاندا نییە!

زەرووڕەتی هەبوونی لقی (IBBY) لە کوردستان

هەوەدان بە کردنەوەی لقی (IBBY) لە هەرێمی کورستان، تا بتواندرێت وەکوو پێویست ئەدەبیاتی منداڵان و کتێبی منداڵان بەرەو پێش ببردرێت لەلایەک و لەلایەکیدیش، کوردستان لە ڕووی بەرەوپێشچوونەکانی دونیا لە ئەدەب و ڕۆشنبیریی منداڵان دوا نەکەوێت و هەموو ئەو ماف و ئەرک و ڕۆ و کاریگەرییەی هەر لقێک هەیەتی، کوردستانیش لەی بەبەش نەبێت، بەیە جێی خۆیەتی دەزگا و دامەزراوە پەیوەندیدارەکانی هەرێم بە هاوکاری و هەماهەنگی لەگەڵ نووسەر و وێنەکێش و چالاکانی بواری منداڵان، دەست بکەن بەو

کارانی پەیوستن، بە کردنەوەی لقی کورستانی کتێبخراوەکە.
بە دنیابوونیش لەوەی ئاخر تا ئێستا لقی یەکخراوەکە لە عێراقدا هەیە یاخود نا، ئەمە لە چەند ناوەندێکی عێراقییەوە زانیاریی ئەوەیان پێدراین، کە بڕێک لقی لە عێراق هەیە، پاشان کە بەدوای کار و چالاکییەکانی لقەکە و مژووی دامەزراندنیدا گەڕاین، هیچمان دەست نەکەوت، دواتر کە لە ماڵپەڕی ڕێکخراوی نێودەوڵەتی (IBBY) سەراخمان کرد و ناوی هەموو ئەو هەرێم و وڵاتانەمان وەرگرت کە ئێندامن و لقیان هەیە، دەرکەوت تا ئێستا عێراق چەند کتێبخراوێکی لەکایی هەیە کە لە بەنەی ڕەژی جیهانیی کتێبی منداڵان و هێندێک بەنەی دیکەدا، کەمێک چالاکیی هاوشێوەی چالاکییەکانی (IBBY)یان هەیە، بەڵام بەشێوەیەکی فەرمی تا ئێستا لقی نیشتمانیی کتێبخراوەکە لە عێراقدا نییە. بۆیە بە هەرێمی کوردستان هەڵکە لەبارترە داوای کردنەوەی لقی کوردستانی کتێبخراوەکە بکات، ئەمە لە کاتێکدا، ژمارەیەک هەرێم، یان قەوارە کە دەوڵەتی سەربەخۆی داپێدانراو نییەن و لقیشیان هەیە، نموونەی ئەو هەرێم و قەوارانەش؛ هەرێمەکانی کەتەلۆنیا و باسک و دەسەڵاتدارێتیی فڵەستینن.
دیارە بە ڕەزامەندی وەرگرتن بە کردنەوەی هەر لقێک، پێویستی بە توانای ماددی و مەعنەویی کەمێک کەس و دەزگای خەمخۆر و پڕەش بە ئەدەب و کتێبی منداڵان هەیە، هەروەها پێویستی بە چەندین ڕێکاری کارگێڕی و بەدواداچوون و هەماهەنگی هەیە، کە هەر هەموویان لە کوردستاندا هەن، هەر لە نووسەر و وێنەکێش لە بواری ئەدەب و ڕەشنبیری منداڵان، تا گەڕار و تەلەڤزیۆنی تایبەت بە منداڵان و تا ناوەندە ئەکادیمی و ڕێکخراوەکانی کەمەگەی مەدەنی و تا کتێبخانە و دەزگاکانی چاپ و بڵاوکردنەوە و هتد... لە هەمووشی گرنگتر کورد وەک گەلێکی خودان ناسنامە و مژوو و زمانی تایبەت بە خۆی و خاوەن کەلەپوورێکی گەورە لە ئەدەبیات بگشتی و ئەدەبی منداڵان بتایبەتی، هەرێمی کوردستانیش وەک خاوەن قەوارەیەکی دەستووری، تەواوی مافی بۆئێندامبوون و کردنەوەی لقی نیشتمانیی کتێبخراوەکەی هەیە و لە ئێستادا هەموو زەمینەیەک گونجاو و لەبارە، بۆیە تەنیا خەمخۆری و هەماهەنگیی ئەو کەس و دەزگایانە پێویستن.
لەرەوە بێندە وەک نووسەرێکی ئەدەبی منداڵان و خاوەن ژمارەیەک کتێبی چاپکراوی منداڵانە و چالاک لە بواری ڕۆژنامەنووسیی منداڵان، سەرەتا داوا لە هاوڕێ و هاوکارە دەسەزکانم لە نووسەران و نیگارکێشانی بواری منداڵان دەکەم، بۆن پێکەوە بڕدەک بە ئەو پرسە دابمەزرێنین، پاشان لەگەڵ ئەو دەزگا و دامەزراوە پەیوەندیدار و خەمخۆر و نیشتمانییانە بکەوینە گفتوگۆ، تا هەرچی زووە فەرمی داواکاری بە کردنەوەی لقی نیشتمانیی ڕێکخراوەکە بدەینە IBBY و

ئەو بابەتە بکرێتە خەمی ئەمسایی دەسزانی کتێبی منداڵان.
لە چاوەڕوانی هەماهەنگی و بەدەمووهاتنی دەسزان و پڕشانی پاشەژی منداڵانین، بەو هیوایەی لە مانگی نیسانی سایی 2027 لقی کوردستانی ڕێکخراوەکە سەرپەرشتیی چالاکییەکانی ڕۆژی جیهانیی کتێبی منداڵان بکات.

زیاد ڕەشاد قادر

تێبینی

بە نووسینی ئەم بابەتە، جگە لە ماڵپەڕی سەرەکیی (IBBY) بەناونیشانی (www.ibby.org)، هەروەها بە دەنیابوون لە هەندێک زانیاری، سوود لەم سەرچاوانەی خوارەوەش وەرگیراوە:
1ـ هانز ئەندەرسن، قورینگ، عەزیز گەردی لە ئینگلیزییەوە کردوویە بە کوردی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، 1979.
2ـ کەمانچەژەن، وەرگێڕانی لە تورکییەوە: پیرەمەرد، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2012.
3ـ ئەندەرسن، بەرازوان، وەرگێڕانی: عەزیز گەردی، چاپخانەی الحوادث، بەغدا، 1979.
4ـ هانس كريستيان أندرسن، قصص ،حكايات خرافية، ترجمة: دنى غالي و ستي غاسموس، دار المدى للثقافة والنشر، ط1، 2006.
5- فريق ليالينا، طرق الاحتفال باليوم العالمي لكتاب الطفل، موقع: MSN، شباط 2025.
6ـ سامر سليمان، كتب يعشقها الاطفال في اليوم العالمي لكتاب الطفل، موقع: ثقافة وفن، 2أبريل 2022.
7- Hans Christian Andersen, Çîrokên Andersen, wergêr: Nesrîn Rojkan, çapxaneyê Morî, Stenbol, 2020.
8- H. C. Andersen, Pelatînk, wergêr: Rojan Hazim, çapxaneyê: Xanî & Bateyî, kopnahgin, 1995.

گرتەسک، ئەبسوردە، شانۆی

پەیوەندی و سلاوەمیر مەرزەک-2-.. زاهیر عەبدوڵا

بەشی دووەم..

شانۆی بەمانا و گرتەسک لە نووسینی سلاوەمیر مەرزەک:

زاراوەی "شانۆی ئەبسورد" ژمارەیەکی زۆر لە شانۆنامەنووسانی ئەدەبیاتی نەتەوەیی جیاواز و هەروەها کەمێک دەقی دراماتیکی بەرفراوان لەخۆدەگرێت. لە نێو ئەمانەدا، مارتن ئەسلین سەرە شانۆنامەنووسی ئەوروپای ڕۆژهەڵات وەک نووسەری شانۆی ئەبسورد بە نموونە دەهێنێتەوە، وەک ڤاکلاڤ هاڤێل، تادێوس ڕۆژڤیچ و سلاوەمیر مەرزەک.
نووسینەکانی ئەسلین ڕەخنەکی زۆر گرنگیان هەبوو لە سەر ڕەوناکی خستنە سەر سلاوەمیر مەرزەک و ناساندنی بە هەموو ئەوروپا و ئەمریکادا. بەتایبەتی لە ڕۆژئاوا کە مەرزەک تا ئێو ڕادەیەی ڕەخنەگری کروات میرنا سندیچیچ سابلیێ، " لە سایەی کتێبەکەی ئەسلیندا مەرزەک لە ئەوروپادا ناسرا." ئەسلین لە وتارەکدا بە ناوی "مەرزەک و بەکێت و شانۆی ئەبسورد" (١٩٩٤)، لەکچوون لە نێوان هەندێک لە دەقەکانی مەرزەک و بەکێتدا دەبینێتەوە، بە نموونە لە نێوان شانۆنامەی چاڤەنگ و کەچبەران و چاوەڕوانی گۆدۆ، هەروەها لە نێوان " سەمای ڕووتبونەوە" و "ئەکتێ بەدەنگەکان"،
ئیسلین " پرسیاری ئەوە دەکات ئایا مەرزەک بە کارەکانی بەکێتی دەزانی یان کەوتۆتە ژێر کاریگەری بەکێتەوە؟ بەڵام مەرزەک خۆی وەڵامی ئەوە دەداتەوە لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ ئێتە مانهەیمەر کە " فازیل جاف وێنەم چاوپێکەوتنێی وەرگێڕاوێتە سەر زمانی کوردی" کە مەرزەک دەڵێت ئەو لە ژێر کاریگەری هیچ کەسێکدا نەبووسوە.
بەڵام بێ شک کە مەرزەک و بەکێت، ئەم دوو نووسەرە بە ئیلهام وەرگرتن لە ئەزموونەکانی قۆناغی دوای جەنگ نووسیویانە، کە ترس و تۆقین لە تۆتالیتاریزمی وەاتانی بلۆکی ڕۆژهەڵاتی گرتبوو. نووسەرانی ئەوروپای ڕۆژهەڵات نەیاندتوانی خۆیان لە سیاسەت جیابکەنەوە و پشتگوێی بخەن وەک ئەوەی بەکێت و ئیونسکۆ خۆیان دوورخستەوە" لەڕادەبەدەر مەرزەک ڕەمزگرایی بە تێکدان و ئاشکراکردنی کەموکوڕیەکانی ئایدۆلۆژیای دەسەڵاتدار بەکاردەهێنێت و دەقەکانی پڕن لە ڕەخنە لە تۆتالیتاریزم.
دیدگای ئەسلین لەلایەن چەندین نووسەری دیکەوە وەرگیراوە. بە

نموونەی میشێل پرونێر (١١) کە لە یەکێک لە مانگرافی یاداشتەکانی نوێیەکانیدا لەسەر ئەو بابەتە، مرزەک لە نووسەرانی شانۆی ئەبسورد دەخاتە ڕوو. هەروەها دارکۆ گاشپارۆڤیچ Darko Gašparović (١٢) پێی وایە بەرهەمەکانی مرزەک "بەهێزترین دەنگدانەوەی شانۆی ئەبسوردە لە جیهاندا دوای ئیونێسکۆ و بێکێت" ئەمەش بەو مانایەیە کە گاسپارۆڤیچ کارەکانی مرزەک بە یەکێک لە بەهێزترین و ناوازەترین درژەپێدراوەکانی شانۆی ئەبسورد دەزانێت".

بەرهەمەکانی مرزەک لەکچوونێکی زۆری لەگەڵ نووسەرانی دیکەی شانۆی ئەبسوردا هەیە، بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە، تا چەند دەتوانرێت بەرهەمی مرزەک پەیوەندی بە بەرهەمی بێکێت و ئیونێسکۆوە هەبێت، بە نموونە؟ مرزەک خۆی بەتیدەکاتەوە سەر بە هەر قوتابخانەیەک یان گروپێکی ئەدەبی بێت، بە شانۆی ئەبسوردیشەوە، ئەو بە دوودڵیەوە ئەم پەلەنکردنە سپێنراوی قبوڵ کردووە، لەگەڵ ئەوەشدا پێداگری لەسەر ئەوە کردووە کە دەقەکانی سەر بە شانۆی بەمانا نین. میرنا سابلجو لە چاوپێکەوتنێکدا دەنووسێت، کاتێک پرسیاری ئەوە لە مرزەک کرا لەبارەی خستنەڕووی بەرهەمەکانی بە شانۆی ئەبسورد لە لایەن ئەسلین کە بە شانۆی ئەبسورد ناوزەدی کردووە، ئەو دەڵێت، مرزەک وتی کە سوپاسگوزاری مارتن ئەسلینە کە لە نێو نووسەرانی شانۆی ئەبسوردا کە ناوبانگێکی زۆری بە دروست کردووە، بە تایبەت لە ئەورووپای ڕۆژئاوا، بەڵام لە لایەکی دیکەوە ئاماژەی بەوەدا کە ئەو ئەم پەلەنکردنە بەبە مانا (ئەبسورد) دەزانێت. ئاشکرای دەکات کە تا ئادەیەک بێزار بووە لەوەی کە لە ماوەی چل ساڵی ڕابردوودا ڕۆژنامەنووسان تەنیا لەبارەی شانۆی ئەبسوردەوە پرسیاریان لە کردووە و هیوادارە بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە کتێبەکەی ئەسلین تا ئادەیەک کۆنە، نوێیەکی نوێی ڕۆژنامەنووسان و ڕەخنەگران بیرکەی تازە و ڕێبازی داهێنەرانەیان هەبێت.

مرزەک لە ڕوانگەی وەرگێڕان وبینینی نمایشی شانۆکانی پێندا دەرفەتی ئەوەی بە ڕەخسا کە لەگەڵ شانۆی ئەبسورد ئاشنا بێت. بە یەکەمجار لە ساڵی ١٩٥٦ سەردانی فەرەنسای کردووە، بەڵام وەک لە ژیاننامەکەیدا دەیگێڕێتەوە، بەشداری نمایشکانی شانۆنامەنووسانی فەرەنسی نەکردووە و ئایگەیاندووە کە نە بەهای ئەوەی فەرەنسی نزانیوە یان بەهای کشەی دارایەوە نەچووتە شانۆ.

مرزەک یەکەم شانۆنامەی خۆی بە ناوی پلیسکان نووسی کە ئادەم تارن لە گۆڤاری دیالۆگدا بڵاویکردەوە. لە هەموو دەقە درامیکانی مرزەک لە قۆناغی سەرەتای نووسینی تا شانۆیی تانگۆ زەربیان شانۆنامەی یەک ئاکتن، کە ئەبسورد و بابەتە گرتەسکییەکان باون

تەدا. مرزێک لە نامەیکدا بە هاوڕێکی کە ڕەخنەگری ئەدەبیە یان بلانسکی Jan Blonski ، بۆی ڕوون دەکاتەوە کە بە ئەوەی بننوسم، دەبێت بەرزبکرێتەوە بە ئاستێکی سەیرو گرتەسک و ئەبسورد ئەوەی گوزارشت لە شتەکان بکەم، چونکە تەنیا بەم شێوەیە دەتوانێت باسی جیهان و مرۆڤ و مژوو بکات.
نەریتی گرتەسک لە درامای پێش ندی سەدەی بیستەمدا بە شێوەیک فرە تایبەت دەوەستێندرێ، و زۆر گرنگی بە پێکهاتنی شانۆی دوای جەنگ. لە کاتێکدا شانۆنووسانی فەرەنسی کێکیان لە ئەزموونەکانی دادایزم و سوریالیزم وەرگرتبوو بۆ تایبەت بەرهەمکانی ئەلفرێد جاری، گیلەم ئەپۆلینێر، ئەنتۆنین ئارتۆ و ژان ژیتراک. شانۆی نەریتی و بەرژوازی/ شانۆی بولڤاردیان (١٣) ڕەتکردەوە، شانۆنووسە ئەبسوردیزمیەکانی پێشنیاش لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەم، میراتی نەریتی ئەدەبی بۆ تایبەتی ڕەمانسیزم ڕەتکردەوە.
شانۆنامەنووسە ئەبسوردیزمیەکانی پێشندی، سەیری نووسەرانی وەک تەکنیکی پێش خەیان کرد، کە لە ئەدەبیاتی نەوان جەنگەکانی خەیان تەدا دەزیەوە، کە جەنگ چ کاریگەریەکی هەبووە لەسەر شیوازی و نووسین و بیرکردنەوەیان. وەک بەرهەمی ستانسلاف ئیگناسی ویتکیفیچ و ویتکەد گەمبرۆڤیچ. هەروەها پێشوازیی بکەت و ئیونسکۆ گرنگیەکی زۆری هەبوو بە پێکهێنانی شانۆی ئەبسوردی پێشندی و تەرزی نووسینی شانۆکارانی پێشندا، کاریگەریەکانی نووسەرە ئەبسوردیەکانی ئەوروپای خۆرئاوا کەمتر نەبوو لە بەرهەمکانی گەمبرۆڤیچ و ویتکیفیچ کە بە ڕەح و باوکی ئەدەبی پاڵنی دادەنرێت.
میرنا سندیچیچ سابلیە دەڵێت، " لە ساڵانی ١٩٥٠ــ ١٩٦٠ ی پاڵنیا ڕەخنەگران بەدوای ئاماژە و نیشانەکانی ئەبسوردیزم و گرتەسکدا دەگەڕان لەو شانۆیانەی کە لەو ساڵانەدا نمایش دەکران، هەروەها سەرجەم نووسینەکانی ئەو قۆناغە باس لەوە دەکات کە گەمبرۆڤیچ و ویتکیفیچ بە پێشەنگی شانۆی ئەبسورد و شێوازی گرتەسک و دژە وەهم دادەنرێت ، بە ناوهێنانی شانۆنامەکانی وگەمبرۆڤیچ و ویتکیفیچ و بکەت و ئیونیسکۆ مەحاڵ بیر لە بوونی مرزێک بکرێتەوە، گەمبرۆڤیچ لە دۆقە ئەدەبییەکانیدا بە شێوەیکی بەرفراوان ئاگەڕە دەربڕینەکانی گرتەسک بکار دەهێنێت." بەواتای مرۆڤێک قاچکی لە نەو دونیای ئەبسوردیزمی ئەوروپای خۆر ئاوایە و قاچکی تری لە نەو شانووسانی پاڵنیای سەردەمی پێش خۆی. مرزێک دان بەوەدا دەنێت کە زۆر زوو بەرهەمکانی گەمبرۆڤیچ خوێندووەتەوە و کاریگەرییەکی بەهێزی لەسەر بەجێهێشتووە. مرۆڤێک سوودی لە نەریتی گرتەسکی ویتکیفیچ و گەمبرۆڤیچ وەردەگرێت، بەڵام بە ئەزموونی نەوێک کە بە دەزخی تەتالیتاریزمی ئایدیاڵژی ستالیندا

تەپەیوە، نوێیان دەکاتەوە.
ئەسکار بارتەش(١٤) کارەکانی سلاڤەمیر مرزەک بە تایبەتترین مەدلی گرتەسکی فیکری لە ئەدەبیاتی سلاڤی و ئەوروپای خۆرهەڵاتی مەدەرن دەزانێت. دەڵێت کە گرتەسکی مرزەک "لە واقیعی تایبەتی پێندیدەوە گەشەی کردووە، هەروەها لە داب و نەریتە بەهەزەکانی هێنسانسی پێندی و گرتەسکی سەردەمی بارەک، قارەمانەکانی سەردەمی کلاسیکی نوێ، تەنزەکانی قەناغی هێمانسی.

سەرنج خستنە سەر چەند دەقێکی وەک نموونە:
لە دەقە شانۆییەکانی سلاڤەمیر مرزەکدا، شتە ئەبسوردیەکان و گرتەسکەکان هێندە نزیکە بەیەکەوە گرێدراون. ناوەڕۆک و شێوەکەی بوون بەیەک، کە ئەبسوردیەت لە ئاستێکی ناوەڕۆکیشدا دەردەکەوێت، بۆ نموونە
ـــ دەقی شانۆی پۆلیس کە هێخنە لە ژێرەمی تەتالیتاری دەگرێت و دژایەتییەکانی ناو دەسەڵاتدارەکان ئاشکرا دەکات. دەقەکە باس لەوە دەکات پۆلیس هەر کەسێک ناڕازایەک دەربڕێت دەیگرن، هەر جۆرە ناکۆکییەکی لەگەڵ دەسەڵاتدا سەرکوت دەکرێت، کارەکتەرەکانی دەقە شانۆییەکە سێ کەسی پاڕانن لەگەڵ چەند کەسێکی لاوەکی، وەک فەرماندی پۆلیس، کە نوێنەری دەسەڵاتی باڵا و سیستەم/ ئەفسەر، کە جێبەجێکار و باوەڕدار بە سیستەم/ زیندانییەکی سیاسی کە پێشیمان دەبێتەوە لەوەی کە هێخنەی لە دەسەڵات دەگرت، لەگەڵ هەندێک ئەکتەری لاوەکی (کەمبارس).
ڕووداوەکانی دەقەکە، لە دەرخەکی خۆیایدا ڕووددات، کە پۆلیسەکان شانازی بەوە دەکەن کە هیچ ناڕازییەک نەماوە بەرامبەر بە دەسەڵات، هیچ هێخنەگرێک نییە، تەنها یەک زیندانی سیاسی ماوە. بەهام کۆشکە لەرە دەستپەدەکات، ئەو زیندانییە پێشیمان دەبێت. واز هێخنەکانی لەدەهێنێت وەڵێت حکومەت ئاستەکە دوا دوا زیندانی کە بە ماوەی دە ساڵ درێژ بەرگەی ئۆشکەنجە و لێپرسینەوە گرتووە، گوێانکارییەکی تەواو بەسەردا دێت پێشیمان دەبێتەوە و خۆریکە ئازاد دەکرێت، کەس ناڕازایەتی دەرنابڕێت بەرامبەر سیستەم، بەو مانایەی کە ئیدی چیتر پێویست بە پۆلیس ناکات، ئەمش قەیرانێکی وجودی بە هەزی پۆلیس دروست کردووە، پەگەی ئەوان کەوتە مەترسییەوە و پۆلیس ناچار بوو نەیاری خۆیان دروست بکەن، چونکە بەبێ ئەوان نەیاندتوانی بژین. دەست دەکەن بە هاندانی یەکتر بە ئەوەی ببنە خۆفیە و جاسوس بە ئەوەی ئەوەی یەکتر بگرن. بازنەی ئیدانەکردن و دەسزی دروست دەکەن کە خۆیان تێیدا هەم تاوانبار و هەم دەبنە قوربانی. دەسەڵاتی سەرکوتکەر هەروەها پێویستی بە دوژمن

هەیە بۆ مانۆی خۆی، هەتا ئۆگرەر ناچار بێت خۆی دوژمن دروست بکات. پۆلیسێک ڕۆی ئاژاوەگێڕ و نەیاری دەسەڵاتی پێسپێردراوە، دەسەڵاتی سەرکوتکەر هەروەها پێویستی بۆ دوژمن هەیە بۆ مانۆی خۆی، هەتا ئۆگرەر ناچار بێت خۆی دوژمن دروست بکات. کاتێک پۆلیسەکان خەیان دەبن بۆ "تاوانبار"، ئەمە مانایەکی زۆر قووڵ هەیە، سیستەم بۆ مانۆی خۆی، هەموو شتێک دەکات هەتا ئۆگرەر درێ بێت. دەسەڵات هەمیشە پێویستی بۆ هەڕەشە هەیە، ئۆگرەر هەڕەشە نەبێت، دروست دەکرێت، ترس ئامرازێکی سیاسییە. پێیوەندی بۆ شۆوازی کافکایی ئۆوەیە مرۆڤ لە ناو سیستەمێکی بەرمانا گیر دەبێت، یاسا هەیە بەڵام مانای نییە،دەسەڵات هەیە بەڵام ڕوون نییە. ئەمە ئۆو دەقەیە کە ناوەرۆکێکی ئەبسوردی هەیە.

ـــ هەروەها مرۆزێک لە دەقی شانۆیی لۆپانتایی دەریادا، کە تەنها سێ کارەکتەری هەیە، کارەکتەرەکان ناوی دیاریکراویان نییە، ئەمەش بەهۆی شێوازی ئەبسوردی شانۆنامەکەیە، کارەکتەرەکان، لە چۆر، مامناوەند و لە، لە هەندێک وەرگێراندا بۆ : یەکەم، دووەم و سێیەم نووسراوە، لە وەرگێرانێکی تردا بۆ (آ، ب، د)، ئەم تێکستە کراوە بۆ کوردی لە لایەن فازیل جاف لە ژێر ناونیشانی گۆژەن، ئۆویش کارەکتەرەکانی بۆ (قەرەو، درۆژ و بچووک) نووسیوە، کارەکتەرەکان لەسەرکەکێکن، دوای نوقمبوونی کەشتیەکەیان، بۆ خواردن و بۆ هیوا دەمێنەوە، دەبێت بۆیار بدەن کامیان خۆیان بکەنە قوربانی و ئۆگۆ بدەن هاوڕێکانی بیخۆن، بەمەش ئۆوانی دیکە ڕزگار دەکەن.

مروژێک بۆ ئۆنقەست شوێنەکە دیاری ناکات، لەدەقەکەدا شوین وەوداو کات کەمێک ئامۆژەی قوەن، لە دەقەکەدا دەریا نوێنەری دەخی مرۆڤایەتییە، کەشێک، ئاماژەیە بۆ کەمێگا، گیرخواردنیان لە ناو دەریادا ئاماژەیە بۆ کەشەی ژیان و مەرگ. ئەم ڕووداوە دەتوانێت هەموو شوێنێک بێت و لە هەموو جۆگایەک ڕووبدات ، لە هەر کەمێگایەک ناعەدالەتدا کە مرۆڤ لە بەرامبەر کەشێکی گۆردا ڕوو لە ئۆخلاق و سیستەم دەکات، ئۆوا دەسەڵات و سیستەم هەوە دەدات پەرۆگرافێکی بۆ دەدەزێتەوە بۆ ئۆوەی مافی بخوات.

لە تێکستەکەدا دوو لە کارەکتەرەکان هەوە دەدەن بۆ "ڕۆگای دیموکراسیێت" هاوڕێکەیان هەڵبژێرن بۆ ئۆوەی بیخۆن، مروژێک لەرە ڕەخنە لە نائۆخلاقیەت لە دیموکراسیدا دەگرێت، قسەکردنی سیاسی بەکردار بەکارهێنانی ئۆوەی زەرجار "دەنگی زەرینە" ڕاست نییە، یاسا بۆ پاساو هێنانەوە تاوانە. مرۆژێک مەترسیەکانی دیموکراسی ئاشکرا دەکات کە تێیدا بەیارەکان بۆ دەنگی زەرینە دەدرۆن. کە توانای هەبێت پرسەی "دەنگدان" و بەیاردان ڕێکدەخات، بۆ شۆوێکی

دیموکراتیک دیار دەکات کە بخرێت، بەڵام لە ئاستیدا سیستەمەکە بە قازانجی خۆی ئاراستە دەکات، چۆن بۆیار دەدەن؟ دانیشتن، درۆژ دادەی و دەنگدان و دیموکراسی، ئەو کەسەی کەمترین توانای قسەکردن هەیە دەبنە بە قوربانی لە پڕۆگرافی یاساکاندا. لێرەدا بە تەخی هەنگ هەڵز کراوە بە کەمیدیای هەش. مرۆژێک مانایەکی فەلسەفی قووڵتر دەدات بەم دەقە یەک پێردەیە، و پرسیارێک دەکات، ئەگەر ژیان لە دەخێکی سەختدا بێت، ئایا دیموکراسی و یاسا بەسە بۆ پاراستنی ئەخلاق؟

ـــ شانۆنامەی هەووتبوونەوە، جیهانی شانۆنامەی "هەووتبوونەوە" بە هەمان شێوە ناماقوڵ و شێوازێکی ئەبسوردە، چیرۆکەکەی دەربارەی دوو پیاوی بێناسنامەیە، بە کەسی یەک و کەسی دوو ناویان هاتووە، بەبێ هیچ هەکارێکی دیار خزێنراوەتە ژوورێکەوە و دەستبەسەر کراون، خۆشیان نازانن چۆن کەوتونەتە ئەو ژوورەوە؟ کە هێناونی بۆ ئەوە؟ ئەوان هەوڵدەدەن تێبگەن چی هەوودەدات؟ بۆچی لەوێن؟.

دەرگای ئەو ژوورەی چوونەتە ناوی کراوەیە، بەڵام دەرفەت بە هەڵهاتن ناقەزنەوە. دوو پیاوەکە دەکەونە گفتوگۆ و مشتومەدان، هەر یەکەیان هەوڵدەدات باشتر خۆی پیشان بدات و دەسەاتی زیاتر بەسەر ئەویتردا بسەپێنێت، لە کۆتاییدا دەستێکی گەورە لە سەقفەکەوە دەردەکەوێت دەستێکی دروستکراوی میکانیکی زەبەاح فەرمانیان پێدەکات و لە لایەن ئەو دەستەوە بڕیوە دەبڕێن کە لە سەقفی ژوورەکەوە دێتە دەرەوە، فشار بە دوو کەسەکە دەهێنێت و فەرمانیان پێدەکات بەوەی کە خۆی دەیەوێت و کە هەڵفتاریان بگەڕێن. لە کۆتایی نمایشەکەدا، دەستە گەورەکە بە تەواوی کەنترەڵی ژیان و هەڵسوکەوتیان کەنترەڵ دەکات و و کاراکتەرەکان هەست دەکەن کە ناتوانن بڕامبەر ئەم هێزە بووەستن و دەستەپاچەن. بەتەواوی هەردووکیان لە ژێر کەنترەڵی ئەو هێزەدان دەستەکەدان و تا ئەو ڕادەیەی کە ناچاریان دەکات جلەکانیان دابکەنن

دەستە میکانیکیەکە ووردە ووردە فەرمان بە دوو کەسەکە دەکات کە جل و بەرگەکانین دابکەنن، دوو کەسەکەش لە گفتوگۆ و هەوداوە جیاوازەکاندا جارێک بە تەدریج ماسکەکانیان لادەبەن. هەووکاری ڕاستەقینەی خۆیان دەردەکەوێت، کاراکتەرەکان لە دەستپێکدا خۆیان بە شێوەیەکی باش و هەڵک پیشان دەدەن، بەڵام کاتێک چیرۆکەکە بەرەو پێش دەچێت نهێنیەکان دەردەکەون، درۆ و دووڕوویەیان دەردەکەوێت، ڕاستیی کەسایەتیەکان دەبینریت.هەووتبوونەوە لە شانۆدا بە مانای لادانی ماسکی کەمەایەتییە، نێک تەنها هەووتبوونی جەستە. دەستە گەورەکە لە نمایشەکەدا هێمزێکە شارەزای ئەدەبە، نوێنەری دەسەات، حکومەت و سیستەمی کەمەگا و هێزێکی نەبینراوە کە مرۆڤ کەنترەڵ

دەکات، واتە لەوەدا مرۆڤ وەک بووکەڵەیەک دەبێت کە هەزەکی تر جووڵەی پێدەکات.
پەیامی فەلسەفی نمایشنامەکە ئەوەیە کە مرۆڤ زەرجار وای دەزانێت ئازادە، بەڵام لە ڕاستیدا سیستەم و دەسەڵات هەڵسوکەوتی کۆنترۆڵ دەکات، ئەم فشارە، هەندێک جار مرۆڤ دەخاتە کێشە و شێوە لۆگۆیەکتر دەکەن.
دەستە گەورەکە سیمبولی دەسەڵات و سیستەمی سیاسییە، هەزەکە کە مرۆڤەکان کۆنترۆڵ دەکات. لە کۆمەڵگا فشاری کۆمەڵایەتی کە خەڵک ناچار دەکات بە شێوەیەکی دیاریکراو بژین، مرۆڤ زەرجار وا دەزانێت ئازادە. بەڵام لە ڕاستیدا هەز و سیستەمەکان ژیانیان کۆنترۆڵ دەکەن. کاتێک ئەو هێزانە فشار دەهێنن، ترس و لاوازی مرۆڤ دەردەکەوێت، بۆیە نمایشنامەی ڕووتبوونەوە ڕەخنەیەکی توندە لە دەسەڵات و دووڕوویی کۆمەڵگا.
کاتێک ماسکەکانیان دەکەوێت و ڕووی ڕاستیان دەردەکەوێت دەکەونە ئاستەکی نزم و داوای لێبوردن لە دەستە زێبەلاحەکە دەکەن، بەڵێنی ملکەچبوون و گوێایەڵی دەدەن، تەنانەت دوای ڕووتبوونەوەیان و زەلیل بوونیان بەو هیوایەن دەخەکە خەی چارەسەر بێت. شانۆنامەی ڕووتبوونەوەکارەکی شانۆیییە کە بە شێوەی ساتایری نووسراوە و مەبەستی سەرکیی دەرخستنی دووڕوویی کۆمەڵگا و ماسکەکانی مرۆڤ ناوی تەکستەکە لە ناوەڕۆکی شانۆیەکەوە وەرگیراوە، کە ڕووتبوونەوەی جەستەیە بەڵام بە شێوەیەکی ڕەمزی بەکاردێت؛ واتە ڕووتبوونەوەی ڕاستیی مرۆڤ و ناوخۆی کەسایەتییەکان و داکەوتنی ماسکەکانی مرۆڤ.
لە شانۆنامەکانی مرۆزەکدا جیهان وەک گرۆتەسک وێنا دەکرێت، واتە جیهانی شانۆنامەکانی مرۆژەک دونیایەکی سەیرو سەمەرەیە، لە ئاستی جیهانیشدا وێنەکە گەورەتر دەکات، ئەم گرۆتەسکیەش لە ئاستی داشتنی وێنەی گشتی جیهاندا دەردەکەوێت. کارەکتەرەکانی شانۆنامەکانی لە جیهانێکی نامۆ، دژوار و ناڕووندا دەژین، لەو شوێنانەی کە کارەکتەرەکانی لێیەو بوونیان هەیە هەڕەشە و مەترسی لەسەرە، وەک نموونە دەتوانین ئاماژە بە شانۆنامەی ڕووتبوونەوەو تانگۆ بکەین، کە جیهانی ناو شانۆییەکە لە دەخەکی هەوەشانەوەدایە. هەروەها لە لایەکی ترەوە لە شانۆنامەکانی مرۆزەکدا گرۆتەسک لە ئاستی داشتنی کارەکتەرەکان و زمانیشدا دەردەکەوێت.
مرۆڤ دەتوانێت سەرنجی ئەو بدات کە لەکچوونێک لە نێوان شێوازی کارەکتەرەکان لە شانۆنامەکانی نووسەرانی شانۆی ئەبسورد و شانۆنامە یەک پەردەکانی سەرەتای نووسینی سلاۆمیر مرۆزەکدا

ببینێت. لە شەوازی شانۆنامەی کلاسیکی و سونەتی پاڵەوان و دژە پاڵەوان بە هەوونی بەرجەستە دەبن. بەڵام لە شانۆنامە ئەبسوردیەکان، دژە پاڵەوانەکان خاڵین لەو سیفەتانەی کە بنیاتنانی کارەکتەرە دراماتیکییە تەقلیدییەکان لەسەری بنیات نراوە، ئەمەش وا دەکات ناسینەوەی دژە پاڵەوان بە بینەر تاڕادەیەک مەحاڵ بێت. هەنگاو مەحاڵ بێت بینەر هاوسۆزی لەگەڵ پاڵەوانەکان بکات، لە هەمان کاتدا لەلای خۆیەوە و بینەری نمایشی شانۆی ئەبسوردا پێکەنین و هاوسۆزی دەوروژێنن. کارەکتەرەکان لە ژیانی ناوەوە بەبەش دەبن و هەربەیەک دەبنە جگرەوەیەک یان ئاماژەیەک لەبەر ئەوە لە لەدەستدان و ونکردنی ناسنامە لە ناوەنانی کارەکتەرەکانیشدا هەنگ دەداتەوە، بە پێشە، پێگەی خەزان، هەگەز یان تەنها بە جگرەوە یان تەنها بە پێتەک یان بە ژمارە ناویان دەهێنرێن.

درێژەی هەیە..

بەشی دووەمی سەرچاوەکان:

(١١) Michel Prunet میشێل پرونەر یەکێکە لە هەخنە گرە ناودارەکانی فەڕەنسی کە کارەکانی سەرەتایی لە بواری زانیاری ئەدەبیات و شانۆ بوو، زانیاری لەسەر نووسەرانی ئەوروپی و تەمای ئەبسورد کە دەکردەوە شیکاری دەکردن، ئەویش بە هامان شێوەی ئەسلین کتێبێکی هەیە بە ناوی شانۆی ئەبسورد، Les théâtres de l’absurde” پر پرونەر ئەوەمان بە هوندەکاتەوە کە کە ئەوەی بە ” ئەبسورد” دەردەکەوێت تەنها بە شێوەیەکی هەڵەمەکی نییە، بەڵکو دەربەینێکی هەشیارانەیە کە چەن واقیع هەندێک جار وەک ئاژاوە یان تەنگەیشتن ئەزموون دەکرێت.
دەیەوێت لەوە تێبگەین کە شانۆی ئەبسورد لە سەدەی بیستەمدا چەن شەوازی دراماى گۆڕی، بە بەراورد بە تەکنیک و شەوازی نووسەرە جیاوازەکان، وە چەن شانۆنامەکان کەشکانی ژیانی هاوچەرخمان بە مانا و پێوەندییەوە نوێیەکان دەردەبڕن. لە هەگەی نموونە هەنانەوەی تەکستە شانۆییەکانەوە تەکنیکەکانی شانۆی ئەبووسورد هوندەکاتەوە و پەمان دەخات کە ئەبسورد چییە و بەچی سەریهەڵدا و چەن لە پراکتیکدا کاردەکات؟. ئەویش بە هەمان شێوەی ئەسلین مرۆژ وەک شانۆنامەنووسەکی ئەبسورد پێناسین دەکات.
(١٢) Darko Gašparović دارکۆ گاشپارۆڤیچ (١٩٤٤ ــ ٢٠١٧) نووسەر و دراماتەرگ و هەخنەگر، مامۆستا لە زانکۆی زاگریب، نزیک ١٠ کتێبی لە بارەی هونەری شانۆی هەیە. بەزمانی کرواتی و فەرەنسی دەینووسی. گاشپارۆڤیچ شانۆنامەکانی مرۆژکی لە هوانگۆی شانۆی ئەبسوردەوە شی

دەکردەوە، فەرمەکی شانۆییە کە جەخت لەسەر بە مانای، ئەبسورد و نامەبوون، نەبوونی کرداری لەژیکی و تەوەرە وجودیەکان دەکاتەوە. بەکارهێنانی تەنزی کولتووری و سیاسی و یاریکرن بە زمان، و دیالۆگ، کە گاشبارەقیچ خێی دکتەرای لەسەر لینگوستیکی هەبوو. ئەو، مرۆژەک لە گۆشەنیگای ئەبسوردی لینگوستیکی شیکاری دەکات. کە مرۆژەک بەکاربردنی زمان ، گفتوگۆی توند و پارادوکسال و کردارەکان و سمبولەکان، کارەکتەر و توانایەکی نوێ و تایبەتی بە دروستکردنی شێوازی شانۆی ئەبسوردمان بە دەخوەقێنێت. مرۆژەک تاقیکردنەوە لەسەر زمان و دیالۆگ دەکات بە شێوەیەک کە هەم نوکتە و هەم ئیرۆنی وبونگەرای دروست دەکات. زۆرجار دیالۆگەکانی خەڕا، ئەبسورد و پارادەکسیکاڵن، ئەمەش هەستی ئەبسوردی بەرز دەکاتەوە بەڵام جیای دەکاتەوە لە بەکێت کە زۆرجار زمانی مینیمالیستی بەکاردەهێنێت. گاشپارەقیچ پێکهاتەی کارەکتەر لای مرۆژەک شیدەکاتەوە کە کارەکتەرەکان دروست دەکات کە هەمای تەنزئامێزی بەهێزن، نەک تەنها فیگۆری بەتاڵ، نوێنەرایەتی بیرۆکە، پێکهاتەی دەسەاتی سیاسی یان لاوازی مرۆڤ دەکەن.

(١٣) Boulevardteater شانۆی بولڤارد بە واتای شانۆگۆرەکانی کە دەکەوێتە سەر شەقامەکی گەورە، Boulevard وشەیەکی فەڕانسییە بە مانای شەقامەکی فراوان و گەورە. زۆرجار ئەم ناوە بە ناوی شانۆیان هەڵی پێشکەشکردنی هونەر بەکاردێت، بە نموونە لە وڵاتانی سکاندیناڤیا و ئەورووپا.

(١٤) Oskar Bartoš ئۆسکار بارتۆش ڕەخنەگر و نووسەرو شارەزا لە بارەی گروتەسکی ئەدەبی و شانۆ، بە تایبەتی لە بابەتی گروتەسکی نوێ، ئۆسکار بارتەز لە پەلەنکردنی گرۆتەسکەکانی سەدەی بیستەمدا جیاوازی دەکات لە نێوان:

ـــ گرۆتەسکەکانی سارد (لە جۆری کافکایزم، کە هەستێکی ترس و دڵەڕاوکێ لە خوێنەردا وروژێنێت. کاتێک کەسێک لە ناو سیستەمێکی بڕەحم و سەیر و ئاڵەزدا گیر بخوات و هەست بە بەدەسەاتبوون بکات، ئەوە دەوترێت Kafkaesque)، واتە گرۆتەسکی تەنزئامێز (کە بەرهەنگاریی نامەبوون لەگەڵ پێکەنین دەجەنگن)

ـــ گرۆتەسکەکانی فیکری (کە تایبەتمەندییەکانی… گرۆتەسکی سارد و سەرقاڵ و ژێردەقێکی فەلسەفییان هەیە). دەخی سەیر، تێکچوو یان نائاسایی بە ئەوی ڕاستییەکی قووڵی کەمەایەتی یان مرۆیی بخاتەوو. بە واتایەکی تر، کاتێک بیر و عەقڵانییەکی قووە بە شێوەیەکی ناوازە، هەندێک جار ترسناک یان خەندەدار- ناخۆش پیشان بدرێت، ئەوە دەوترێت intellektuell grotesk.

پارادایمێکی وێرانکەر.. جوتیار مەلا رەئوف

هەڕەشەی لەناوبردنی شارستانیەتێک نابێت مرۆڤ تەنها وەکوو تووندوتیژی سیاسی بیبینێت، بەڵکوو دەبێت وەکوو دەربڕینی ئەخلاقی ئەو سیستەمەش ببینێت کە دەسەڵات و قازانج بەسەر مرۆڤایەتیدا لە پێشینەی کاریدایە.
کاتێک گومان لە ووتاری سەرکێک دەبێت، کە باسی وێرانکردن و بەردومانکردنی وڵاتێک دەکاتو دەیووت بیگەنێتەوە (چاخی بڕدین) بە لەناوبردنی ژێرخانی مەدەنی، مرۆڤ هەستێکی لەلا دروست دەبێت کە زیاتر لە تەنها تووڕەیی سیاسی، مرۆڤ دەچێتە ناو هەستوو کێنەیەکی ئەخلاقی قووتر، چونکە بە من لەدوانەکی لەو شێوەیە زۆر زیاترە لە هەڕەشەیەکی سەربازی، هەڵوەستێک ئاشکرا دەکات کە تێیدا ژیان و مەژوو و شارستانیەتی مرۆڤ تەنیا وەک کایەک بە گفتوگۆ دەردەکەون، کە ئەوەش ڕەگ ئەو خاڵەیە کە سیاسەتکردن لەوپەڕی لوتکەی نامرۆڤایەتی خێدایە.
دەکرێت کەسێک کە سەرکردایەتی زلهێزێکی جیهانی دەکات قسەیەکی لەو جۆرە بکات؟ چۆن مرۆڤ بەو ساردی و بە هەستیێوە قسە لەسەر لەناوبردنی بناغەکانی ژیان بەنزیکەی سەدان ملیۆن مرۆڤ دەکات؟ کارەبا، ئاو، نەخۆشخانە، قوتابخانە، ڕەگاوبان، تەڵەکانی پێوەندی، ئەوانە تەنها (ژێرخان) نین، ئەوانە مرۆڤکانی کرامەتوو بونی مرۆڤن لە ناو هەر کۆمەڵگایەکدا، هەرکەسێک بەو جۆرەی (ترامپ) باس لە لەناوبردنوو وێرانکردنی بکات، پێویستە بە ڕاستی گومان بخاتە سەر مرۆڤبوون و مەڵاڵی سیاسی و وجودی کۆمەڵایەتی خۆی.
من ئەوە تەنها وەک شکستی ئەخلاقی کۆسایەتیەکی سیاسی و سەرکردەیەک نابینم، بەڵکوو وەک دەربڕینی کێشەیەکی زۆر قووتر وگەورەتر تەماشا دەکەم، ناوکی سیستمێکی جیهانی کە تێیدا دەسەڵات و کۆنترۆڵ و بەرژەوەندی زیاترو بەهادارتر لە ژیانی مرۆڤ هەژمار دەکرێت، بە ئەمە ئەوە ڕەشنە کە سەرمایەداری جیهانی، وڵاتان و مێللەتان و خاکەکانیان وەک فەزای ژیان بە مرۆڤکان سەیر ناکات، بەڵکو وەک فەزای جیۆپۆلەتیکی، وەک بازاڕ، وەک سەرچاوەی کەرستەی خاو، وەک

ناوچەی ستراتیژی سەیر دەکات، لەو شوێنانەی بەرژەوەندیەکان زاڵن، هەڵە بوونی نامێنێت، لەو شوێنانەی دەسەڵات و سەرمایە حوکمڕانی دەکەن، زەرجار لێناوبردنی مرۆڤەکان وەک ئامرازێکی سیاسی بەکار دەخرێنە ڕوو.

من پێم وایە قەیرانە قووڵەکە تەک لێرەدا هەست پێدەکرێت، سەرمایەداری مۆدێرن بەتایبەتی پشکۆتن و بەعەقڵانیکردنی کەمەگاو و گۆشەسەندنی دیموکراسی دەدات، بەڵام لە فۆرمەکانی ئیمپریالیزمدا ڕووخسارێکی جیاواز ئاشکرا دەکات، ژیان دەخاتە ژێردەستەی سوودمەندیەوە، بەها ناپەوێت بە مرۆڤ ومرۆڤایەتی، بەکو بە دەستبەسەرداگرتن و مێنەپەلکردن، کاتێک دەوڵەتێکی زلهێز بیر لەوڕانکردن و تەکدانی سیستمی گشتی ژیانی مەدەنی وەاتێکی دیکە دەکاتەوە، لەژیکی ڕاستەقینەی ئەو سیستەمە بە هەموو لایەک ئاشکرا دەبێت، (هەموو شتێک ڕێگەپێدراوە بە مەرجێک خزمەت بە بەرژەوەندیەکانی ئەو بکات)، کە ئەوەش بە بەچوونی من ئەوپەڕی نامۆییکی سیاسی ڕیکخراو و سیستماتیکە کە وادەکات ئەو دیدگایە لە دنیای سیاسەتدا زەر مەترسیدار ببینرێت، چونکە لێناکاو ئەو شتانەی کە مرۆڤ وڕنایان ناکات، وەکوو بژاردەیەکی سیاسی شەرعیەتپێدراو دەردەکەون، ئەوکات چیتر باسی مرۆڤ ناکرێت، بەکو باسی (فشار)، (ڕێگریکردن)، (ئامانج) و (ستراتیژ) دەکەن، بەڵام لە پشت ئەودەستەواژەو زاراوانەوە شتگەلێکی ئەبستراکت بوونی نیە، بەڵکو لە پشتیانەوە منداڵ و خەزان و نەخۆش و مرۆڤی بەساڵاچوو و تەواوی شارەکان و تەواوی یادەوەرییەکان و تەواوی مێژووەکان بوونیان هەیە، بەربەریەت بە وردی لەو شوێنەوە دەست پێدەکات کە زمان ئازارەکان دەشارێتەوەو نەبینراویان دەکات.

بە بەچوونی من هەڵەیە کە ئەو جۆرە لێدوانانە تەنیا وەک دیدگای (سیاسەتی دەرەکی توندی دەستەاتەک) سەیر بکرێت، بەکوو ئەوە دەربەینی کولتوورێکی سیاسیی و کرێکی ئیفلاسی ئەخلاقین، کولتوورێک کە تەیدا باڵادەستی سەربازی لە ژیگای وڕانکردنەوە بە گۆرەیی و باڵادەستی سیاسی دەزانێت، کولتوورێک کە تەیدا باوەڕ لەسەر ئەو بنەمایە بنیاد نراوە کە لێناوبردن ئامرازێکە بە پاراستنی دەستەلاتوو هێز، وە کولتوورێک کە تیایدا سەرکی بەهێزترین وڕاتی جیهان کە پێی وایە مافی سروشتی خۆیەتی بەیار لەسەر چارەنووسی ژیان و بوون و شارستانیەتەکانی تر بدات.

مرۆڤ هیچ هێزێک لەو بابەتەدا نابینێت، بەکو تەنها لووتبەرزی سیستەمێک دەبینێت کە خۆی بە مۆدێرن و شارستانی دەزانێت، بەڵام هەمیشە لە ژیگای بەربەریەتی خۆیەوە ئامادەیە بە لێناوبردنی شارستانیەتی ئەوانی تر، بەڵای من ئەوە قووڵترین پارادۆکسە لە

هەناوی سەرمایەداری مۆدێرندا ، باس لە ئازادی و دیموکراسی و پێشکەوتن بکەیت، بەتام هەر کە دەستەاتوو هێزکەت ووبەووی تەحدایەکی چاوەوانەکراو دەبێتەوە، لەناوبردنی مرۆڤ و وێرانکاری بەرهەم بهێنیت، هەروەها ناوکی لژیکی دەستەاتی سەرمایەداری مۆدێرن ئاشکرا دەکات، ژیانی ئاوانی دیکە بەپێی بەرژەوەندییەکان بەهایان پێدەدرێت، ئاوەی گرنگە کرامەتی مرۆڤ نییە، بەڵکو سوودی ستراتیژی و کۆنترۆڵکردن و باڵادەستییە، لەو شوێنانەی دەستەات و قازانج پێوەر دادەنێت، سنوورە ئەخلاقییەکان دەگۆڕێن، پاشان لەناوچوون و لەناو بردن دەبنە شتێکی عەقڵانی و حیسابکراو و لە ڕووی سیاسییەوە ڕەوایەتیان پێدەدرێت، ڕێک ئاوەیە کە زۆر مەترسیدارە، ئیتر (بە مانای) وەک (بە مانای) دەرناکەوێت، بەڵکو وەک ئامرازێکی سیاسی حەق و شەرعی دەردەکەوێت.
زلهێزێکی جیهانی کە بانگەشە بە دیموکراسی و مافی مرۆڤ دەکات دەبێت لەمودوا هەڵوێستێکی ڕوون بکەشتووە بەو وڵاتە ڕاستەقینەیی کە نیشانی دەدات دەبێت خۆی پێناسە بکاتەوە، هەر هێزێک ئامادەبێت بناغەکانی تەواوی کەمپەینگایەک تێکبداتوو وێرانی بکات تا ئاستی گراندنەوەی بە (چاخی بەردین)، هەموو مافێکی ئەخلاقی خۆی وەک بەرگریکاری ماف و یەکسانی کەمپەینگاکان کە نیشانی دەدات، لەدەست دەدات، چونکە شارستانیەتوو مرۆڤایەتی بە وێرانکردنو باڵادەستی سەربازی پێناسە ناکرێت، بەڵکو بە توانای سنووردارکردنی وێرانکاری و توندوتیژی و نواندنی هێزی ئاقڵ پێناسە دەکرێت.
دواجار حوکمێکی ڕوون دەمێنێتەوە، هەرکەسێک باسی لە ناوچوون و وێرانکردنی شارستانیەتێکی هەزاران ساڵە بکات، بە ناوی یاساو و ماف وئاسایش و ئازادییەوە قسە ناکات، وەک کاتێک سەرکێک بەو شێوەیە قسە دەکات، ئاوە نێک گۆڕەپی و هێز، بەڵکو تێکشکانێکی ئەخلاقیی سیاسی ئاشکرا دەکات کە دەستەاتوو بەرژەوەندی و قازانج بەسەر مرۆڤایەتی و شارستانیەتی مرۆڤدا بە ڕەهایی ئاولەویەت پێدەدات.

جوتیار مەلا ڕئوف

گوزارێک بە نێو دنیای شیعرییەکانی (کۆژان عەلی) و ئاشنابوون بە جوانییەکان.. رەنگین مەلا سەمەد

لە گوزارکردن بەنێو دنیای شیعرییەکانی خانمە شاعیر (کۆژان عەلی)دا هەوای شاعیربوونیت بۆردەکەوێ، لەکدانەوەیان! ئاسایەکی هوونی شیعریت پێدەبەخشێت، خەیاڵت بە لەکدانەوەی پیت و وشەکان پێلکەشدەکات، لەزەت و چێژی جوانیی و تەمای شیعریت پێدەبەخشێ، ئەو بە سادەیی دنیاکان دەرنابڕێ، بەکو هەوەداو ماندووت دەکات بە مانا هەقیقییەکەی خۆی، بەدەنگ و کەمدووە، بەهام دونیایەکی بەرینە لە وشەو داشتن، دوورپەرێزیی ئەو بە باشتر پێشکێشکردنە نەک خەڵشاردان، سادەیە لە کەسایەتیی بەهام دەوڵەمەندە لە بیرو دەربڕین و خەیاڵی ئەرێنی، ئەو! کاتێک دنیاکان بەسەردەکاتەوە بە پێکهێنانی دەقێک، قوربانیی بە هەندێک لایەنی ژنێتیی خۆی دەدات بە ئەوەی دەقەکی چێشکێن و داهێنەراو بونیادبنێت و، گەمەیەک لەنێو کلتوورە زاراوەکان و خەیاڵە قەتیسەکان ئەنجامبدات، مەیلەکانی ئەو بە شیعرو شاعیربوون مەرکی نەسانەیەتی پەوەیەو بەرگێکی سەنگینی شیکی بەبەردا کراوە، ئەو! هیچکات لە خەیاڵی لادان لەم بەرگەدا نییەو، کردوویەتی بە پێشاکی شیعری هەمیشەیی
لای ئەو شیعرو ئەدەب گەنجینەیەکی نەحیین و ئامادە نییە دەستبەرداریان بێت، وەنەی شیعریی ئەو پانتایەکی بەرینی داگیرکردووە.
ئەو ژیرە لە هەبژاردنی وشە شاراوەکان، دەریاندەخات و بەکاریاندنە، تا ئاستی پێیبردن بە هەموو جوانییەکانی ناوەکیان دەتبات، ئەو ناوستێت، بەردەوامە لە گەڕان بەدوای دەقە نەبیستراو و نەوتراوەکان، دەیاندزێتەوەو بەرچاویان دەخات
لە ئاست پێناسەو هەستنگاندنی قەڵەمەکەی تووشی شکت دەکات، هەزی ژنێتیی ئەو بە بوون، هەندەی ئاسمان و زەمینە
پێناسەو خوو و باس و خواسی کۆژان عەلی لە شیعرەکانیدا دەبینرێت، چون هەمن و هەیمنەو کەسایەتیی نەونەقدارەو هاوشوەی تیشکێک هەنگدانەوەی لەسەر ناوەڕۆک و فۆرم و دەقەکانی دەبینرێت
کۆژان! بە شیرینی وشەو سەنگینی دەربڕین و سەلیقەیی لە تەکنیک،

تاڵیی لە بیر دەباتەوە،
جوانیی دەبەخشێتەوە و ئازارەکان پەچەوانە دەکاتەوە.
ئەو جۆرەک دەنووسێت، ئەندێشە هاوشێوەی(با) ئاراستە دەکا، گومان
بە جوانبینی و داهێنانی ژن وەک گۆردەلوول ئادەماڵە، ئیلهام بە
بیرکردنەوە وەدەست ئەخات
هەروەک شاعیرو نووسەر کۆژاڵ نوری لەبارەیەوە دەڵێت، کۆژاڵ عەلی
فەرهەنگێکی بەدەنگە.
ئەو پێی لە قسەو زمانێکی نەرمی هەیە لە دەربڕین

لە شیعرەکدا کۆژاڵ عەلی بە هێندێکی قووڵەوە وێنەی سۆزو ناخی پە
خۆشەویستی خۆی بە عەشقێک دەکێشێت کە لێی ونبووەو ناتوانێت خۆی
تێدا بدۆزێتەوە، لەکاتێکدا تەفسیری تاسەو تامەزرۆیی عیشقی ئەم بە
هێحێکی ونبوو، پێی لە نائومێدی و چاوەڕوانی و بەربەرەکانێ بە ئەو
عەشقەی کە وەک باران بەسەریدا دەبارێ و زیندووی دەکاتەوە و
بەردەوامیش بەرەو مەحاڵی دەبات،
لەوی تێڕی پێ ئاو دەداو نوقمی حەسرەتی تێربوونی دەکات.
لە سروشتدا وێنەی عەشقی کێشاوەو با و باران و هەورو گڕدوونی
کردووەتە هێمزی عەشقێکی نەرم و بێگەردو هێحیی.

ڕاوەدووی بای دەنا
سەری لە گۆڕی باخچەدا
لە جۆ ما ، باران .

شەری گڕدوون دەکەم
بەس هی تەم پە ناکرێ
کەدەی وەک باران
لەچاو تڕووکاندنێکدا
شەلاڵم دەکەی بە دەسرۆژی ئەشق .

تەکنیکبوونی کەمەڵەک واتای وەک باران و مۆسیقاو بۆن و خۆن و
ئەرخەوان، هەستێکی ناوەکیی بزووێنەر ئاخوڵقێنە لە عەشقێکی
پەنهاندا کە پێی لە هەمنی و جوانی و شکۆ، ئاوازێک ئەچێ کە عاشق
مەست و سەرسام دەکات، وێنەیەکی شیعریی وا دەدات بە دەستەوە، کە
ووی ئاستیی عەشق دەردەخاو هەمای جوانیی عەشقی هێحیی دیاریدەکات
ئەم جۆرە دەربینەش لە ئەنجامی لێوردبوونەوە، هەستەکان لە
تووێیکی تەواو ووکێشەوە تووە دەدات و بەرەو هەوربوونەوە
ئاراستەیان دەکات،
بەهەی بۆنی عەشقی ئاستەقینەوە، هێحی پێوەست و پێلکێش دەکات.

کە دەمە بەر نمۆی شەرکانی تۆ و
مەسیقای بەخوری ئاو
لە خۆنکی ئەرخەوانی یاخییەوە
دەبم بە پلینگکی چنگ بە بارانی
عاشق
دەم بەن بەرووحتەوە دەکەم .

شاعیر وەنایکی جوانی ناخی خۆی تەکنە بە تەکنەیەک لە سروشتی باران و سەرماو هەور کردووە، پێیوایە ئەو بارانەی کە سەرما لەگەڵ خۆی دەنێ و پێیکان ئەتەزێنێ لەگەڵ گرمەو بروسکەکانی هەوریش سەما بە دەستە سەو چاوەکان دەکات.
ئەمەش پیشاندانی وەنەیەکە، کە خەمەکان دەڕەوێنێتەو ئازارەکان دەکاتە هیوا.
شاعیر پێیوایە باران ئاسوودەیی خۆی لە هەنسکی ئەودا دەدۆزێتەوە، باران ئاوی ئیلاهییەو هەنسکی ئەمیش فرمێسکی دووری یارە، هاودەنگیی و هاودەمییەک لە نێوان خۆی و بارانداو بەدی دەکات بە هاوسۆزی و هاوخەیاتی، هەنسک و باران دەکاتە هاودەم و هاوخەی یەکتر.

پێیکانی تەزین، باران
بەدیار چەپڵە بارگاوی یەکانی هەورەوە
دەستی سری کانوونکانی گرتووە و
سەما دەکا .
وەک دلم لای ئەو بە
سەری بە کەڤالی هەنسکم کردوە
باران .

بەکارهێنانی دوو دەستەواژەی پێچەوانە، کە ئەوانیش (منداڵیی و گەورەبوون)ە، پێناسەی ژیانی دوو وەستگەی جیاوازی تەمەنی شاعیرە لەو ساتەوەی کە هەستکی منداڵانەی تەدابووە تا گەورەبوونی ئەو هەستە لەگەڵ خەمەکانی ژیانیدا.
منداڵیی، وەستگەیەکە ناخ تیایدا هەورەو خەم ئاڵوزی ناکات و فرسەتکانی لە کیس نادات.
بەڵام لە گەورەبووندا شێلی بەئومێدیی، تاقگەی ئاو
هەرچەندە تەڵە، مرۆڤ تووشی هەڵقرچان و وشکبوون دەکات.
لەم جەنجاڵییەش کە پڕە لە خەم و نائومێدی و حەسرەت، باران هەرچەندە دەنووکی نییە هاوشێوەی باڵندەیەک هەستکانم بریندار دەکات.

منداڵیم ،
سڕیز تریقانەوەی بارانی دڵهێنییەوە ،
تەر نەدەبوو .
گەورەییم، لە بەر تەوژمی
بەهومێدی تافاو
زەمەن وشک دەکاتەوە .
سەرم پر بوو لەجریوە
دەنووک لەگەی ئیحساسم گیر دەکا
باران .

وەنەکان لەم بەشەی کەتادا ترسی تیا بەدی دەکرێت
ترس لە هەڵخڵتاندن، ترس لەو بەزاریەی کە بەرەکی پاکی بەئاگای یاری گرتووە، ترس لەو دەرفەتەی کە باران قەستوویەتییەوە بە ئاوەی دەی یاری پێ بخاتە نەو بەسەو پیلانی داڕژراوی ئەو بارانەی کە دەپ دەپ لە پەنجەرەی دەداو لە نهەمی حەوتەمی (با)وە دەیەوێت بە پرس، خەی بە باوەشی پێ سیناریەی بارانداا بکات، باران کە وەکتر ماڵەکەو بە دیوەکی جوان واتا ئەبەخشێت، لەردا شاعیر بە گومانەوە باسی لەوە کردووەو هاوشەوەی دەوزمەیەک لەی دەوانێت و ترسی لە بوونییەتی.

ئەوەندە دڵتە بەر پەنجەرەکەم
دەپ دلەپ ،
دەترسم ،
لەنهەمی حەوتەمی باوە ،
بکەوێتە باوەشی سیناریەی
بارانەوە ، دەم

ڕەنگین مەلا سەمەد

کتێبی دنیای ئەدەب ژمارە ٣ و ٤

ی سا ی ٢٠٢٦

بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن..

DunyaiAdab3-4Download

داشتنی نووسین لە نەوانی هزرو وتادا.. ستار ئەحمەد

نووسین تەنیا گواستنەوەی چەند زانیارییەک نییە لە مشکەوە بۆ سەر لاپەڕە، بەڵکو پرسیەکی ئاڵۆزی ئەندازیارییە کە تێیدا نووسەر وەک وەستایەکی لێهاتوو، تان و پۆی بیرکەرەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە. کاتێک باس لە داشتنی نووسین دەکەین، لە ڕاستیدا باس لەو بنچینە پتەوە دەکەین کە دەقێکی لەسەر هەڵدەچنندرێت، تاوەکو ببێتە یەکەیەکی یەکگرتوو و خاوەن ناسنامەیەکی دیار. ئەم کارە پێویستی بە وردبینییەکی زۆر و شارەزاییەکی تەواو هەیە لە نەوان چەمک و گەیاندنی پەیامەکاندا. هەر دەقێکی نووسراو ئاگەر خاوەنی داشتنێکی تەکەم نەبێت، وەک تەلاری پێ لە درز وایە کە بە کەمترین لەرینەوەی مانا هەرەس دەهێنێت و ناتوانێت لە بەرامبەر ڕەخنە و کاتدا خۆی ڕابگرێت.

گرنگچنی نووسین ئەو هونەرە بەرزەیە، کە ڕێگری دەکات لە پەرتەوازەبوونی مشکی خوێنەر. نووسەری بەسەلیقە دەزانێت چۆن سەرتای وتارەکەی بە کۆتاییەکەی ببەستێتەوە، بە شێوەیەک کە هیچ کەلێن و درزێک لە نەوان بگەکاندا نەمێنێتەوە. ئەم پێوەندییە تونەدو تێڕا وا دەکات خوێنەر هەست بە ئارامی بکات و لەناو شێلی وشکاندا ڕێگەی ڕاستی خۆی ون نەکات. لەم سەنگەوە، داشتن دەبێتە گیانی نووسینەکە؛ ئاگەر داشتن لەرێک و سست بوو، ئەوا بەهێزترین بیرکەکانیش ناتوانن جێگەی خۆیان لەناو دڵی خوێنەردا بکەنەوە و دەقێکە وەک کەمەڵە پارچە گوشتێکی لێکجیا دەردکەوێت کە هیچ ڕەحمێکی تێدا نییە.

زمان لەم پرسیەدا ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت. پاراستنی ڕەسەنایەتی زمان و دوورکەوتنەوە لەو دەربڕینانەی کە نامۆن بە گیانی نەتەوەیی

و کولتووری، یارمەتیدەرێکی گەورەیە بۆ ئاوەی گرەچنەکە سروشتی و ڕەوان بێت. هەر وشەیەک کە دەخرێتە ناو ڕستەیەکەوە، دەبێت وەک خشتەکی تاشراو بێت کە تەنیا بۆ ئەو شوێنە دەست بدات. لەرەدا نووسەر تەنیا گواستەرەوەی زانیاری نییە، بەڵکو پارێزەری جوانی و شکۆی زمانەکەیەتی. داشتنی ئاستێقینە لەوەدا دەردەکەوێت کە نووسەر چۆن دەتوانێت بە وشەی سادە بەڵام پڕاوپڕ لە واتا، ئاڵۆزترین کێشکان شیبکاتەوە بەبێ ئاوەی پەنا بە وشەی بێگانە بەرێت کە تەنیا بۆ خەڵەرخستن و ئازاندنەوەی بەبنەما بەکار دەهێنرێن.

هەروەها، گرەچنەی نووسین پێویستی بە ئارامگرتن و دووبارە پیاچوونەوەی بەردەوام هەیە. نووسەر دەبێت چەندین جار دەقەکەی بپشکنێتەوە تا دڵنیا بێت کە زنجیرەی بیرکەکان هیچ پچڕانکی تێدا نییە. ئەم ئاو قەناغەیە کە تێیدا دەق لە شوێنکی خاوەوە دەبێتە بەرهەمکی پوخت و پاراو. کاتک خوێنەر دەقکی خاوێن داشتنی بەهێز دەخوێنێتەوە، هەست بە ماندووبوون ناکات، چونکە ئیتم و ئاوازی وشەکان بە شێوەیکی وا ئاکخراون کە مشک بە ئاسانی وەریان دەگرێت و لێیان تێدەگات. لە ڕاستیدا جوانیی نووسین لەوەدایە کە خوێنەر تەنیا مانا وەرنەگرێت، بەڵکو چێژ لە چۆنیەتی بێکەوەبەستنی واتا و وشەکان ببینێت و لە قووڵاییی مانا گەورەکاندا نوقم بێت.

لە لایکی ترەوە، داشتن و گرەچنە پێویستیان بە جۆرێک لە لێژیک هەیە، کە پێی دەوترێت پێوەندی هەکاری. واتە هەر بۆگەیەک دەبێت ببێتە دەرئەنجامی بۆگەی پێش خۆی و سەرەتایەک بێت بۆ بۆگەی پاش خۆی. ئەم جۆرە لە ئاکخستن وا دەکات وتارەکە ببێتە یەک پارچەی یەکانگیر. نووسەری ژیر وەک چنینکەرێکی لێهاتوو وایە کە ئاهەنگەکان و دەزووکان بە شێوەیک تەکنیک دەکات کە لە کەتاییدا نەخشکی بەوێنە دروست دەبێت. هەر لادانک لەم بنەما زانستی و هونەریانە دەبێتە هۆی ئاوەی پێامی نووسەر بە نیوەچڵی بمێنێتەوە و کارایی خۆی لەدەست بدات و وەک دەقکی بێ ناسنامە تەماشا بکرێت.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکرێت کە هزر و واتا بە زمانکی پاک و پاراو تەنیا وەک خوێنکی ناوون دەمێننەوە. نووسەر کاتک دەست دەداتە قەڵەم، دەبێت بەرپرسیارییەتی مێژوویی خۆی لەبەرچاو بگرێت. هەر دەڵێک کە دەینووسێت، تەنیا بۆ ئەمڕۆ نییە، بەڵکو دەبێت وەک ئەرشیفکی هزرین بۆ داهاتوو پارێزگاری لێبکرێت. داشتن لەرەدا دەبێتە قەڵغانک کە ئاسنایەتی بابەتکە دەپارێزێت و ئاگری دەکات لەوەی ماناکان لەژێر فشاری گەڵانکاریییە خراکاندا بپووکێنەوە.

لە کەتاییدا دەتوانین بڵێین، داشتنی نووسین و گرەچنی واتا، دوو

ووی یەک دراون کە لە ناوەندی هەردا یەک دەگرنەوە. یەکەمیان شەواز و پەکهاتەی دەرەوەی دەقەکەیە و دووەمیان جەوهەر و ناوەرۆکی ناوەوەیەتی. هەر نووسەرێک بیەوێت شوێن پەنجەی لە ناو دنیای هەشنبیری و ئەدەبیدا دیار بێت، دەبێت بڕ لە هەر شەوازێک، کار لەسەر بەهەزکردنی بنەماکانی داشتن و تووندوتۆکردنی گرێچنی بابەتەکانی بکات. زمانەکەی بپشکنێت و هەرچی وشەی نامۆ و دڕبینی سستە لەی پاک بکاتەوە. تەنیا ئەو دەقانە لە مەژوودا دەمێننەوە کە لەسەر بنەمایەکی لەژیکی و زمانەوانیی بگەڕد و پتەو بونیاد نراون. ئەمە ئەو هەگیەیە کە نووسەر دەگەینتە لوتکەی داهێنان و دەقەکەی دەکاتە ئاوێنەیەکی هاستگە بە نواندنی هاستییەکان و گەیاندنی پەیامە مرییە بەرزەکان بە خوێنەرانی ئەستا و نەوەکانی داهاتوو.

ستار ئەحمەد

هەمانی فەینیی پردەکان و هووخاندی گەورەترین پردی ئەران پەشبینیەکی دیکەی هاتەدی.. دەشاد کاوانی

هەمانی فەینی پردەکان و هووخاندی گەورەترین پردی نەوان تاران و کەرەج، هەوشەی ئەران بە هوخاندنی پردەکانی وەاتانی عەربیی پەشبینی تەواوی هەمانی فەینی پردەکان هاتەدی.

دوای ئەوەی دەنانند تراپ دوینێ گەورەترین پردی نەوان تاران و کەرەجی هوخاند و هەرەشەی هوخاندنی سەرجەم پردەکانی ئەران دەکات. لە بەرانبەردا عەراقچی هەوشەی هوخاندنی پردەکانی وەاتانی عەربیی دەکات و لەوانە پردی شەخ جابر ئەلئەحمەد ئەلسەباح کەز وەی؛ کوەت. شا فەهد کەز وەی؛ سعودیە – بەحرەین. کەز وەی شەخ زاید؛ ئەبوزەبی. پردی ئەلمەقتە؛ ئەبوزەبی. پردی شا حسەن؛ ئوردن. پردی دامیا ئادەم؛ ئوردن – کەناری هەژئاوا. پردی شەخ خەلیفە؛ ئەبوزەبی. پردی

عەبدون؛ عەممان پایتەختی ئوردن.
کەچی من لە ساڵی 2023 ماندکم بەناوی فەینی پردەکان و شەی سەوات و شارستانیەت لە تاژەڵاتی ناوین کرد، کە لەو شەدا سەرجەم پردەکان دەووخەنن لە بەشی ووخانی پردەکان و لاپەڕە (61) دا هاتووە:

ووخانی پردەکان

ئەو شارە پڕە لە پرد، پردی بەرز و پردی نزم، پردی پان و پردی تەسک، هەزاران پردی دارینە و بە گوریس و ستوونەو و تاژەی تەدایە. لە تاژی ووخانی پردەکان، لە هەر خولەکێک پردێک و لە کاتژمێرێک شەست پرد لەو شارە دادەمەت. بە دینامەت و بەمبی دەستی و ئاکشانی گوریس و تەپ و هاوان و تەناف، پردەکان دەووخەنن.

جگە لەم بەشە شارەکی تیدایە بەناوی شاری پردەکان کە سەرجەم پردەکانی ژیان لەم شەدا دەووخەن وەك لە لاپەڕە (147) دا هاتووە:
لای باکووری شاری پردەکان شاری شیلەی هەنگ و لای باشووری دەریای خەمگیر و تاژەڵاتی کارخانەی لەکارکەتوو بوو، تاژئاوای خوزستان و شاری خەشی و پەکەنین بوو. لەم شارەدا هەزاران پردی تەدایە و هەر پردێ ناوەکی هەیە، پردی خەشەویستی، پردی شادی، پردی خەمخانە، پردی ئازار و شکەت، پردی پەین، پردی پەینەو، بەیەک گەیشتن، دابڕان، کوشتن، بەین، فەین، تەین، فسین، قنین، پردی سیک و هەڵ و زیەکردن و گووکردن و بەخەدایتن.

لە کەتایی ماندکە و لە لاپەڕە (347) هاتووە:
بە بەختی من باوبڕان و هاشابەیك هەڵی کرد، لەبری هەموو شەك لە ژەر پردی شەشدا، عەرەبانە شل و شەقەکەی منی هەڵگرت و پڕ و کاغەزانەی پەڕش و بڵاوکردەو. هەنار و پاقڵەکانم تاژانە نەو جگەزانەی ئاو و تەختە و داری عەرەبانەکەم تەکشکان. بە چەند مانگێك دەچەت لە کونجی ماڵەوەم، ئەوەی لە پاقڵەفرۆشیەکەو فێری ببووم، کردم بە ماندێك بەناوی فەینی پردەکان.

ئەو کاتەی ماندکەم بڵاوکردەو، گوتم: ئەم ماندەم ماڵی پشبینیەکانە، لە تاژەڵاتی ناوەاست یەکبوونی ئایینەکان بەناوی قینات و شەی سەهما و دەسەاتە و لە ئەرانەو لە خوزستانەو سەرهەدەدات و کە باشووری وڵاتی ئەران و دورگەی خارك و هەرمز و دەچەتە بەغدا و کوردستان و بیابانی عەرەبیی و بیابانی نەقەب و

شاری عەکا و حەیفای ئیسرائیل و لەوە کەتایی دێت، زۆر کەس پێی هەناسەسواربوون و پێیان وابوو، من تووشی تەوهووم بووم.

بەداخەوە بە شێنسی من و دەخی ڕەخنەی ڕەمانی کوردیی وایکردووە لەبری توژەران کە خەم بەم ڕووداوەکان پشتەاست بکەمەوە. سەرتا لە ڕەمانی بەڕێگاوە لە ساڵی 2019 باسی سەرەتایی پێکدادانی سە شارستیانییەت و سێ ئایین و سێ جەمسەریم کرد. کە جەنگ دەچێتە نیو تونێڵکانەوە. دواتر لە ڕەمانی فەینی پردەکانەوە جەنگ دەچێتە قەناغێکی دیکە کە وەرانکردنی سەرجەم پردەکانی شارەکانی لە دەکەوێتەوە.

لە ناساندنی هەوڵەری ڕەمانی فەینی پردەکان لە ساڵی 2023 لە کتێبخانەی مەوزینی هەوڵێر کە مامەستا هاوکار جەمیل خویندنەوەی بە ڕەمانی فەینی پردەکان کرد، ئێستەش قسەکانی بە تەماركراوی ماون کە گوتی: ئەم ڕەمانە تەنیا ڕەمانێکی ئاسایی نییە، بەڵکوو دەشاد کاوانی هاتووە شتەکمان پێ بڵێت کە ڕەنگە لە ئایندە شڕۆك ڕووبدات، چونکە ئەوەی دەشاد کاوانی لە ڕەمانی بەڕێگاوە و باسی کردووە، نەیتوانیوە تەواوی بکات بەڵکوو هاتووە لە ڕەمانی فەینی پردەکان تەواوی بکات. دەتوانم بڵێم هاوکار جەمیل یەکێك بوو، لەو ئەکادیمەستانەی کە زوو درکی بەوە کرد، تەنیا دەقێکی ئەدبیی نییە، بەڵکوو ڕەمانی فەینی پردەکان ڕەمانێکی پێشبینیکارە. بەیە چاوەڕێی پێشهاتی گەورەتربن.

دەشاد کاوانی
نووسەری ڕەمانی فەینی پردەکان چاپی 2023

ئەمریکا دەستیکرد بە گەشتەکانی بۆ سەر مانگ.. ڕەزا شەوان

(ناسا) ئاژانسی ئاسمانی ئەمریکا، بۆ یەکەمجار لە ماوەی زیاتر لە (٥٠) ساڵەدا، لە (١/ نیسان) بە کەشتیی ئارتیمیسی دووەم. ئاسمانگەڕانی بۆ خولگەی مانگ ڕەوانەکرد.
(چارلی بلاکوێڵ- تەمپسن) بەڕێوەبەری هەڵەدانی ئارتمیسی

دووەم، چەند خولەکێک پێش بەرزبوونەوەی کەشتیی ئاسمانی (ئارتەمیس ـ ٢) بە خولگەی مانگ، بە تیمی ئاسمانگەیەکەی وت:"لەم ئەرکە مێژوویییەدا، تیمی ئارتەمیس و بووری گەلی ئەمریکا و هاوبەشکانمان لە سەرانسەری جیهان و هێواو خوونکانی نەوەی نوێ لەگەڵ خۆتان هەڵدەگرن". "بەختەکی باش. بۆ ئارتەمیسی دووەم".
دوای زیاتر لە (٥٠) ساڵ، لە کۆتایی هاتنی بەرنامەی ئەپۆلۆ و دوا ئەرکی تیمی ئاسمانگەیی بۆ سەر مانگ، ئێوارەی چوارشەممە (١/ نیسان/٢٠٢٦) لە کاتژمێری (٦:٣٥) بە کاتی ڕۆژهەڵاتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ، لە ناوەندی بەشایی ئاسمانی کەنەدی لە شاری کیپ کاناڤێرال لە ویلایەتی فلۆریدا بۆ بەشایی ئاسمان، کەشتیی (ئارتەمیسی دووەم) ی ناسا، بە موشەکی (ئەریەن) کە مووشەکێکی هەڵدەری زۆرە بەهێز، بە خولگەی مانگ هەڵدرا.
سێ پیاو و ژنێک لە گەشتەکی (١٠) ڕۆژیدا، بۆ خولگەی مانگ دەستیان پێکرد. پێشبینی دەکرێت کە ئەم گەشتە، لاپەڕەیەکی نوێ لە مێژووی گەڕانی بەشایی ئاسمانی ئەمریکادا بکاتەوە. باڵادەستیی لە گەشتی بەشایی ئاسمانیدا بسەلمێنێتەوە.
جەرمی هانسن، ئاسمانگەیی کەنەدی، لە شوێنی خۆیەوە لەناو ئارتەمیسی دووەم،
دە خولێک پێش بەرزبوونەوەی ئارتمیس وتی:"ئێمە بە هەموو مرۆڤایەتی دەڵێین".
دۆناڵد ترەمپ، سەرکەی ئەمریکا، لەلای خۆیەوە، لە پلاتفۆرمی (تووت سۆشیال)ی خۆیدا ڕایگەیاند:"ئەمریکا دەگەڕێتەوە بە سەر مانگ!" ئامژەی بەوەش کردووە، "کەس ناتوانێت کابەری ئێمە بکات! تەنها ئەمریکا کابەری نییە، بەڵکو زاڵە و هەموو جیهان چاودێری دەکات".
ئەم ئەرکە نوێیە بەناوی (ئارتیمیس ــ ٢) لە سەنتەری بەشایی ئاسمانی کەنەدی لە فلۆریدا دەستیپێکرد. سێ ئاسمانگەیی ئەمریکی و کەندیەک لەناو ئارتیمس ٢ دان: (ڕید وایزمان) سەرکەی تیمەکە و (ڤیکتەر گلێڤەر) و (کریستینا کۆچ) و (هانسن کەنەدی).
ڤیکتەر گلێڤەر، کە یەکەکە لەو چوار ئاسمانگەڕانەی گەشتی (کەشتی ئارتیمیس ٢) فەرماندەیی ئەرکەکەیە. کاتێک کە منداڵ بوو لە دەڤی پەمەنا، لە تەلەڤزیۆنەوە سێیری هەڵدانی کەشتیی بە بەشایی ئاسمانی دەکرد و خەونی بە فڕۆکەوانییەوە دەبینی. گەڤەر سەرەتای کارکردنی وەک فڕۆکەوانی تاقیکاری لە بیابانی

مـگاڤ دەستپێکردووە، لە قوتابخانەی فڕۆکەوانی تاقیکردنەوە، لە بنکەی هەوای ئاسمانی ئەدواردز خوێندوویەتی و لە بەتالیۆنکی فڕۆکەوانی تاقیکاری هەوای دەریایی لە دەریاچەی چین لە کالیفۆرنیا خزمەتکی زۆری کردووە.
ئۆگەر لەم گەشتەیدا سەربکەوێت، گلۆڤەر دەبێتە یەکەم کەسی ڕەشپێست کە گەشتی بە سەر مانگ کردووبێت.
یەکەم ژنیش کە ئەو کارە دەکات، کریستینا کۆچ، کە ئاسمانگۆکی ناسراوە. خاوەنی ریکۆردی درێژترین گەشتی دەروەی زەویە، یەکەم ژنی کاندینکراویشە، کە لە ساڵی (٢٠٢٨) دا، بە (ئارتیمس ٣) دەچێتە سەر مانگ. (نووسەر ئەم باسە) لە مانگی (نۆڤەمبەری/٢٠٢٤) دا، بە درێژی باسی بیۆگرافیای (کریستینا کۆچ) م کردووە، لە سایتە کوردییەکاندا بڵاوم کردووەتەوە.
ئاسمانگەری کەندیش (جەرمی هانس) دەبێت بە یەکەم ئاسمانگەر، کە ئەمریکی نییە و بە کشتییەکی ئەمریکی، لە گەڵ ئاسمانگۆکی ئەمریکییەکاندا ئەم گەشتە دەکات.
پڕۆژەی ئارتیمیس، کە لە خولی یەکەمی سەرکایەتی دۆناڵد ترەمپدا، لە ساڵی (٢٠١٩) دا، ترەمپ پەردەی لەسەر پڕۆژەکە لادا و جۆختی لەسەر جێبەجێکردنی کرد. ئامانجی پڕۆژەکە ئەوەیە لە کۆتاییدا، ئامادەیی هەمیشەیی مرۆڤ لەسەر مانگ دابمەزرێنێت و ڕێگە خۆش بکات، بۆ گەشتکانی داهاتوو بۆ سەر گەڵەسارە (مەریخ). بەڵام لەم ساڵانەی دواییدا بۆ چەند هەیەکەو، پڕۆژەکە ڕووبەڕووی ئاستەنگی و دواکەوتنی زۆر بووەتەوە.
جەماوەرکی زۆر لە کاتی هەڵدانی کشتی (ئارتیمیس ٢) لەنزیک شوێنی هەڵدانی کەبووندەوە بۆ بینینی ئەم ڕووداوە مێژوویە.
گەشتکە ماوەی (١٠) ڕۆژ دەخایەنێت. لەو ماوەیەدا ئاسمانگۆکی ئاسمانییەکان، بۆ کشتییە ئاسمانییەکەیان، دەگەنە خولگەی مانگ، چەند جارێک بۆ خولگەی مانگدا دەسووڕێنەوە. بەبێ ئەوەی ئەمجارە لەسەر مانگ بنیشنەوە. بەیارە لە ساڵی (٢٠٢٨) دا، بە (ئارتمیس ـ ٣) بۆ جارەکی تر بچنەوە سەر مانگ. کە یەکێک لەو ئاسمانگۆانەی کە لەسەر مانگ دادەبەزن، خاتوو (کریستینا کۆچ) دەبێت.
ئەم ئەرکە کشتییەی (ئارتیمس ـ ٢)، کشتیی (ئۆریۆن ـ ٨) دەهێنێتەوە یاد، کە بە یەکەمجار لە ساڵی (١٩٦٨) دا، ئەمریکا ڕوانەی خولگەی مانگی کرد.

یەکەم نیشتنەوەی مرۆڤ لەسەر مانگ لە ساڵی دواتردا، لە (٢٠/ یوليو/ ١٩٦٩) دا، بە کەشتی (ئەپۆلۆ ـــ ١١) ئەنجامدرا. دوو ئاسمانگەی ئەمریکی (نیل ئارمسترۆنگ و باز ئالدرین) لەسەر مانگ دابەزین. دواین گەشتیش بۆ سەر ڕووی مانگ، لە ساڵی (١٩٧٢) دا، بە کەشتیی (ئەپۆلۆ ـ ١٧) ئەنجامدرا. لەو ساڵەوە هیچ گەشتکی تر بۆ سەر مانگ نەکراوە.
(ناسا) دەزگای بۆشایی ئاسمانی ئەمریکی بەنیازە بنکەیەک لەسەر مانگ دابمەزرێنێت پێش ئەوەی دەست بە ئەرکەکانی بۆ سەر مەریخ بکات.
ئەم گەشتە کە ناوی (ئارتیمیس) ە، ئارتیمیس ناوکی کچانی یونانییە، لە ئەفسانەی یونانیدا خواوەندی مانگ بووە. خوشکی (ئەپۆلۆ) ی خواوەندی خۆر بووە. خوشک و برایەکی لفانە بوون. کچ و کوڕی (زیوس)ی خوای خواندەکان بوون. لەبەر بەهێزی دەسەڵاتیان کەشتی ئەپۆلۆ و ئارتیمیس بۆ ناوی ئەم خوشک و برا خواوەندەوە نراون. (ئەریەن) یش، یەکێک بوو لە موریدد و لە شوێنکەوتووەکانی ئارتیمیسی خواوەند.
پرۆژەی ئارتیمیس، لە ژێر کەبەکێیەکی تونڈی چیندا بردەوامە. کە چین ئاواتەخوازە تا ساڵی (٢٠٣٠) تیمکی ئاسمانگەی چینی بۆ سەر مانگ بنێرێت.
گەشتی (ئارتیمیس ٣) گەشتکی ئاسان نابێت. کەشتیی ئاسمانیەکە پێشتر هیچ کاتێک ئاسمانگەیانی بۆ گەشتکی ئەودیوی زەوی هەڵنەگرتووە و دەبێت لە دووری زیاتر (٣٨٤) هەزار کیلۆمەتر لە زەویەوە بگاتە مانگ. کە هەزار جار زیاترە لە بەرزیی وێستگەی بۆشایی ئاسمانی نێودەوڵەتی، کە لە بەرزی نزیکەی (٤٠٠) کیلۆمەتر بە دەوری زەویدا دەسووڕێتەوە. بەڵام ئەمریکا ئەزموونکی سەرکەوتووی بۆ سەر مانگ هەیە. لە بەردەم ئیرادەیکی بەهێز و بەیارمەتکی تەکنەشدا، ئەستەم بوونی نییە.
(پێگی ویتسۆن) سەرکی پێشووی کەشتیوانی ناسا دەڵێت:"پێویستە هەموو کەسێک دنیابێت لەوەی کە کاری خۆی بۆ باشی ئەنجام دەدات، ئەگەرنا لەکەوتکانی دەتوانێت کوشندە بێت".
ئەمریکا هیوادارە پەرجوویکی (موعجیزە) هاوشێوەی ئەو پەرجووە بەدەستبهێنێت، کە لە شەوی یەکەدای ساڵی (١٩٦٨)دا ئەنجامیدا، کاتێک ملیارێک کەس لە سەرانسەری جیهاندا، سەیری گەشتی ئاسمانیەکیان کرد بۆ خولگەی مانگ. ئەوکاتە جیهان بەهۆی ململانێ و جەنگکانەوە وێران بوو، کە دیارترینیان جەنگی ڤێتنام بوو.
ئەو جەنگە پرتەقاڵییە گەشەی، کە ئەندامانی تیمی ئارتیمیس

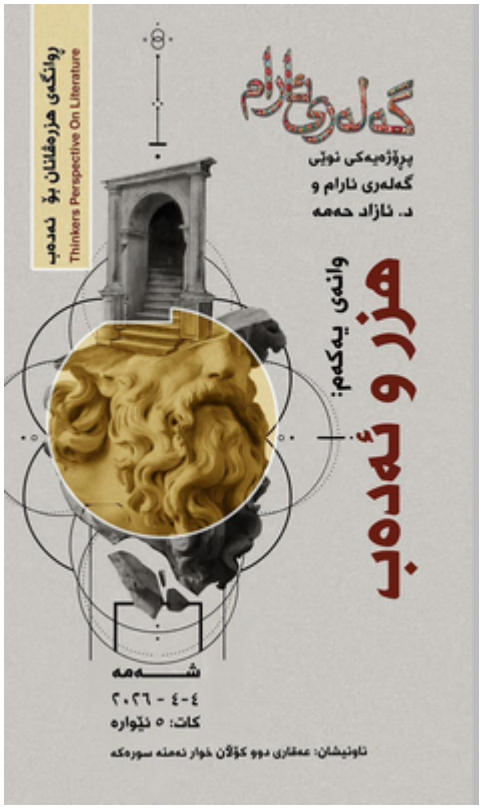
لەبەری دەکەن، تەنها هەڵبژاردنێکی جوانکاری نییە، بەڵکو ڕەنگێکی بە ئەنقەستە، کە ئاسوودەیی و کارایی و هەماسازی تێکەڵ دەکات.

(*) بە ئەم نووسینەم، سوود لە چەند سایتێکی ئینگلیزی وەرگرتووە.

خولی/وانگەی هزرڤانان بە ئەدەب (Thinkers perspective on literature)

بڕیتیدەبێت لە چەندین وانە. یەکەم وانە بەم ناوەوە دەبێت:(هزر و ئەدەب)، بەهاوبەشی لەگەڵ (گەلاڕی ئارام) لە سەلەمانی پێشکەشدەکرێت. سوپاس بۆ گەلاڕی ئارام و پێکەوەکارکردنمان…

بگشتی لە خولی (تێواینی بیرمەندان لەمەڕ ئەدەب) شاعیرە بووناویەکان، ڕەماننووسە هزرڤانەکان لەم خولە گفتوگۆدەکەین. ئەوە گفتوگۆدەکەین پەیدەگوترێ ئەدەب بەپێی بیرمەندان، ئەدەبێکی فەلسەفیی یان ئەو ئەدەبە(شیعر و ڕەمانانە) گفتوگۆدەکەین کە تێهزرین و تێفکرینی قوڵیی فەلسەفیی تیابەدیدەکرێت، کە بەشێک لەوانە ئەماندەبن: دولەز و کافکا، میلان کوندێرا و بیریاریی لە ڕەماننووسیدا، کامۆ و فەلسەفە، ئامبەرتۆ ئێکۆ و هزراندنی ڕەمان، پۆل سەلان و دەریدا، ڕۆلکە/تۆاکل/ هەڵدەرلین وەک شاعیرەبیرمەند لەدیدی هایدیگەر، ڕانێ شار شاعیری هزرڤان، مالارمێ و شیعرگەرایی، چاخی شاعیرانی بادیە وشاعیرەبووناویەکان….هتد..
وانەی یەکەم ڕۆژی شەممە کات 5 ی ئێوارە، ڕێکەوتی 4/4/2026 لە گەلاڕی ئارام پێشکەشدەکرێت.

خۆشکیی بوون..شیعری شەهلا نوری

ئەگەر
گیانی شەهلا نەما...
ئەحم
بەدەنگ
دەچێتە ناو خاک،
بە نەمام و گیا
دەبێتەوە بە ژیانێکی تر...
دەریا
ناوم دەهێنێت
و هەور
بەسەرمدا دەبارێ...
تۆ–
ئەی یاری قارەمان–
لە نێوان ئاسمان و یادگاریدا
دەمێنیتەوە...

و من
هێشتا
لە ناو خاکدا
بە شوێنتدا دەگەڕێم...

شیعری شەهلا نوری